

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**ASPEKTY VĚTNÉ NEGACE V ČEŠTINĚ.
TROJÍ TEORETICKÝ PŘÍSTUP.**

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Medová, Ph.D.

Ústav bohemistiky

Autor práce: Veronika Nováková

Studijní obor: Bohemistika

Rok odevzdání: 2010

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Mgr. Lucii Medové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady, pomoc a čas, které mi věnovala při realizaci této práce.

ANOTACE

Aspekty větné negace v češtině. Trojí teoretický přístup.

Tématem mé bakalářské práce jsou vybrané aspekty větné negace v češtině. Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické.

Teoretická část se zabývá teoretickými přístupy třech hlavních prací, kterými jsou *Mluvnice češtiny 3, Negace a presupozice ve významové stavbě věty* Evy Hajičové a *Základy Syntaxe. Minimalistický přístup* Davida Adgera.

V praktické části vytvářím teorii členského záporu na základě generativní gramatiky a zkoumám chování zájmen v záporných větách.

ANOTATION

Aspects of Sentential Negation in Czech. Tree Theoretical Approaches.

The topic of my bachelor project is selected aspects of sentential negation in Czech. The work is divided into two parts – theoretical and practical.

The theoretical part deals with theoretical approaches of three main books, which are *Mluvnice češtiny 3, Negace a presupozice ve významové stavbě věty* by Eva Hajičová and *Core syntax: A Minimalist Approach* by David Adger.

In practical part I form a theory of constituent negation on bases of Generativ grammar and I analyze behavior of pronouns in negativ sentences.

OBSAH

ÚVOD	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	8
1. POJETÍ MLUVNICE ČEŠTINY 3	8
1.1. FUNKCE ZÁPORU VE VĚTĚ	8
1.2. DĚLENÍ ZÁPORU	9
1.2.1. Větný zápor	10
1.2.2. Členský zápor	10
1.2.3. Věty s totální negací	11
1.2.4. Věty s parciální negací	12
1.2.5. Interní negace	14
1.2.6. Externí negace	14
1.3. DOSAH NEGACE	14
1.4. KOMBINACE DVOU DRUHŮ ZÁPORU V JEDNÉ VĚTĚ	16
1.5. SHRNUÍ	17
2. FUNKČNÍ GENERATIVNÍ POPIS	18
2.1. ZACHYCENÍ NEGACE V FGP	19
2.1.1. Levá hranice negace	21
2.1.2. Pravá hranice dosahu negace	22
2.1.3. Jazykový zápor a logická negace	24
2.1.4. Charakter negace ve významové stavbě věty	26
2.2. SHRNUÍ	27
3. POJETÍ ADGEROVA MINIMALISTICKÉHO PŘÍSTUPU	29
3.1. ZÁKLADNÍ POJMY	29
3.1.1. Morfosyntaktické rysy	30
3.1.1.1. Hlavní kategoriální rysy	34
3.1.1.2. Některé další minoritní rysy	35
3.1.2. Konstituenty	39
3.1.3. Sloučení (Merge)	41
3.1.4. Struktura věty	46
3.2. POZICE NEGACE	51
3.3. SHRNUÍ	53
II. PRAKTICKÁ ČÁST	54
4. ČLENSKÁ NEGACE PODLE GENERATIVNÍ GRAMATIKY	54
5. NEGACE VE VZTAHU SE ZÁJMENY	56
ZÁVĚR	65
SEZNAM LITERATURY	69

ÚVOD

Ve své bakalářské práci se budu zabývat vybranými aspekty větné negace v češtině. Toto téma jsem si vybrala, protože negaci považuji za velice zajímavý a méně probádaný lingvistický jev. Každý z nás denně používá negaci ve své řeči, ale málokdo se asi zamyslí, jak vlastně negace v promluvě funguje.

Svou práci jsem rozdělila do dvou částí – teoretické a praktické. V teoretické části analyzuji tři přístupy založené především na třech pracích, které představují různé pohledy na syntax. Každé práci se věnuji v jedné kapitole. První kapitola se zabývá akademickou Mluvnicí češtiny a přihlížím i k jiným dílům, která používají stejný typ teorie. V druhé kapitole je popisována teorie funkčního generativního popisu a především její pohled na negaci, jak je rozebírán v díle *Negace a presupozice ve významové stavbě věty* autorky Evy Hajičové. Třetí kapitola rozebírá generativní gramatiku, která zatím mezi českými teoretiky příliš nezdомácněla, ale její snaha o hloubkový popis jazyka je jistě velkým přínosem celosvětové lingvistiky. Třetí kapitola je založena na učebnici *Základy syntaxe: Minimalistický přístup* autora Davida Adgera. Každá kapitola bude zakončena shrnutím, kde stručně popíšu závěry jednotlivých prací a vyzdvihnu jejich přednosti a nedostatky ve srovnání s ostatními dvěma pracemi.

V praktické části budu vycházet z poznatků, které uvedu v teoretické části, a na jejich základě se budu věnovat dvěma problematikám, které popisuji v jednotlivých kapitolách. Ve čtvrté kapitole vysvětlím vlastní přístup k členskému záporu založený na generativní gramatice, protože Adger ve své práci se jen letmo dotýká záporu větného. V páté kapitole rozeberu větnou negaci na základě tří příkladů, ve kterých se vyskytují zájmeno záporné a zájmena neurčitá, a prozkoumám, jaký vliv mají tato zájmena na vnímání negace.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Pojetí Mluvnice češtiny 3

Většina tradičních českých mluvnic se zabývá záporům v samostatné kapitole pouze v souvislosti s větami oznamovacími, negace výzev nebo otázek se obvykle podrobněji probírá až v částech věnovaných daným syntaktickým problematikám. Mluvnice češtiny 3, zvaná též akademická mluvnice, se však snaží pojmut negaci jako celek, a to na základě polarity kladu a záporu, tedy vlastnosti záporných vět odvozuje z jejich kladných protějšků.

Polarita mezi predikáty, resp. jejich propozicemi, je jednou ze základních typů souvztažností, které fungují na sémantické rovině jazyka. Tato sémantická polarita se projevuje pomocí dvou základních typů výrazových prostředků – gramatických (především klad a zápor) a lexikálních (především antonyma). Polarita mezi kladem a záporům se může měnit oběma směry pomocí několika syntaktických a lexikálních pravidel. Tyto obousměrné změny je možné vidět např. v těchto souvětích:

- (1) a. Žádný strom už nekvete, jen naše jabloň je ještě v květu.
- b. Všechny stromy už odkvetly, jen naše jabloň dosud neodkvetla.

U obou vět zůstává stejná propozice (význam) – kvete pouze naše jabloň, ovšem výpověď je pokaždé jiná. V souvětí A je užit zápor v první větě souvětí, zatímco v souvětí B je zápor v druhé větě.

Při jazykovém popisu se obvykle vychází z propozice (a věty) afirmativní (vyjadřující kladné tvrzení), která se jeví i z hlediska formy jako nepříznaková.¹

Já se ve své práci budu zabývat pouze záporům mluvnickým, využívajícím gramatické výrazové prostředky, a především větami oznamovacími typu *Neprší*. Věty s lexikálním záporům, tedy věty typu *Karel je nepřítel*, nebudou předmětem mého zkoumání.

1.1. Funkce záporu ve větě

V komunikativním aktu se gramatický zápor uplatňuje ve dvou primárních funkcích. První funkce je funkce **propoziční**, kdy negace operuje na predikátu základní propozice. Druhá

¹ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 260.

funkce, **performativní**, se uplatňuje v případě, kdy negace operuje na rámcovém predikátu výpovědní funkce zpravidla vyjádřené performativním slovesem. Vedle těchto funkcí plní zápor ještě funkce sekundární – funkci expresivní a funkci modální.

Propoziční zápor má dva základní výrazové prostředky: zápor větný a zápor členský,² kterými se dále zabývám v následujících podkapitolách.

1.2. Dělení záporu

V akademické mluvnici je popsáno trojí dělení záporu, které je založeno na způsobu vyjadřování větné struktury.

První dělení je na zápor **větný** a zápor **členský**, který se liší podle toho, zda je prostředek vyjadřující zápor umístěn u přísudkového výrazu či u jiného větného členu. Toto je základní dělení, od kterého jsou odvozována všechna další.

Další je dělení na věty s **totální** a na věty s **parciální** negací, které akademická mluvnice vyděluje jako zvláštní skupinu záporných vět s obecným nebo částečným kvantifikátorem vyjádřeným zájmeným, adverbialním nebo adjektivním výrazem³.

Třetí typ dělení se týká vět s modálními slovesy nebo jinými modálními výrazy. Tyto věty mohou obsahovat negaci **interní** nebo **externí**.

Většina českých prací⁴ užívá pouze dělení první, tedy dělení na negaci větnou a členskou, a dále se zabývají jen jejich využitím v různých typech vět. Příruční mluvnice češtiny⁵ však popisuje i dělení na negaci totální (úplnou) vyjadřovanou pouze větným záporem a parciální (částečnou) vyjadřovanou záporem členským i větným, ovšem přistupuje k ní jako k funkci záporu, tedy zda negace popírá obsah věty jako celek nebo vztah obsahu nepřísudkových výrazů k predikátu.

² Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 263.

³ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 264.

⁴ Čechová, M. a kol. Čeština – řeč a jazyk. Praha 2000, s. 247.

Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, s. 283-284.

Grepl, M. – Karlík, P. Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 168-174.

⁵ Karlík, P. a kol.: Příruční mluvnice češtiny. Praha 2003, s. 550.

1.2.1. Větný zápor

Větný zápor se realizuje přidáním zápornky *ne*, která získává formu prefixu, k verbu finitu, popřípadě k jinému bezesponovému modálnímu specifikátoru, jako například *nelze*, *nemožno*, *netřeba*. Větný zápor odmítá platnost vztahu mezi členy sémantické predikační relace.⁶

(2) Karel k nám včera nepřišel.

(3) O tom nelze rozhodnout.

1.2.2. Členský zápor

Členský zápor se realizuje zápornými částicemi *ne* a knižním *nikoliv* kladenými před jiné větné členy než přísudek, přesněji před tu část, která se negací popírá.

(4) Stalo se to ne mou vinou.

(5) Jeli jsme ne do Brna po dálnici D1, nýbrž do Ostravy po okresních silnicích.

Podle akademické mluvnice členský zápor také odmítá platnost vztahu mezi členy sémantické predikační relace, jako je tomu u záporu větného, ovšem neděje se tak v povrchové struktuře věty. Jde totiž o transformát koordinovaného odporovacího spojení dvou vět, kladné a záporné. Postupnou redukcí vzniká jedna věta, kdy se ze záporné věty vypouští vše kromě záporného morfému a specifikovaného větného členu, a ty se v tomto pořadí integrují do struktury věty kladné jako zápor členský⁷. Uvedme si příklad takové postupné redukce.

(6) Někdo o tom rozhodne, ale on o tom nerozhodne. → Někdo o tom rozhodne, ale ne/nikoli on. → Ne/Nikoli on o tom rozhodne.

To platí i o členském záporu u výrazů obsahujících obecný kvantifikátor. Například věta *Ne/Nikoli všichni soudci jsou spravedliví* odpovídá výchozí struktuře *(je pravda, že) někteří soudci* (částečná kvantifikace) *jsou spravedliví, ale není pravda, že všichni soudci* (obecná kvantifikace) *jsou spravedliví*.⁸

⁶ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 263.

⁷ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 263.

⁸ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 263-264.

1.2.3. Věty s totální negací

Totální (úplná, celková, obecná) negace se jednoznačně vyjadřuje větami s větným záporom a tzv. záporovou shodou, při níž se do záporné podoby převádějí kromě predikátu i zájmenné, adverbiální a adjektivní totální kvantifikátory, tj. výrazy s obecným kvantifikátorem, i neurčité identifikátory, tj. výrazy s částečným kvantifikátorem. Totální negace se týká celého oboru aplikace predikátu, jak je vymezen významem věty, a u tohoto typu se záporovou shodou je spjata s významem výlučnosti, důslednosti.

(7) Od té doby jim už nikdo nikdy nic nevěřil.

Vyjadřuje se i větami s větným záporom bez záporové shody a s intonačním centrem na totálním identifikátoru. V tomto případě je negace spjata s významem všeobecnosti. Intonační centrum je v uvedených příkladech značeno apostrofem před slovem, na které se vztahuje.

(8) Ted' už jim 'všichni nevěří.

Je-li však totální identifikátor s intonačním centrem na konci věty, může být její interpretace nejednoznačná, s významem negace totální i parciální.

(9) a. Ted' už jim nevěří 'všichni (dokonce ani jejich bývalí přátelé!).

b. Ted' už jim nevěří 'všichni (ted' už jim důvěřuje jenom hrstka nepoučitelných idealistů).⁹

Podle Příruční mluvnice je ovšem totální negace popřením obsahu vět jako celku. Negována je přitom vždy platnost obsahu predikátu. Totální negace se proto vyjadřuje pouze formou záporu větného. Jejím doprovodným jevem je – stejně jako v akademické mluvnici – změna neurčitých zájmenných výrazů s prefixem *ně-* (*někdo, někde...*) na výrazy s prefixem *ni-*. Místo *nikdo* se užívá substantivizovaného výrazu *žádný*. Výrazu *nikdy* odpovídají hovorové zesilující výrazy *jakživ, v žádném případě*.¹⁰

⁹ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 264-265.

¹⁰ Karlík, P. a kol.: Příruční mluvnice češtiny. Praha 2003, s. 550-551.

1.2.4. Věty s parciální negací

Jednoznačným vyjádřením negace parciální jsou věty s členským záporem. Parciální negace se netýká celého oboru aplikace predikátu, větný člen se záporem specifikuje obor, dosah, míru nebo jiné omezení platnosti predikátu.

(10) Ted' už jim ne/nikoli všichni věří.

Parciální negaci rovněž vyjadřují věty s větným záporem bez záporové shody a s intonačním centrem jinde než na totálním identifikátoru.

(11) Ted' už jim všichni 'nevěří / Ted' už jim 'nevěří všichni.

Takové věty však nejsou jednoznačné a mohou v příznivém kontextu vyjadřovat i negaci totální.

(12) Ted' už jim všichni 'nevěří, což je důsledek jejich hanebného chování.

Věty s větným záporem bez záporové shody a s neurčitým identifikátorem, tj. výrazem obsahujícím nezáporný částečný kvantifikátor, jednoznačně vyjadřují parciální negaci a jsou sémanticky ekvivalentní větám s členským záporem.

(13) Ted' už jim někteří/někdo (= ne všichni) nevěří.

Složitá sémantická situace u záporných vět vznikla v češtině jako důsledek nahrazování záporu členského záporem větným. Tak vznikla dvojznačnost mnoha záporných větných konstrukcí. Některé věty se pak významově rozlišují pouze umístěním intonačního centra signalizujícího aktuální členění; jednoznačnosti jim dodává často teprve kontext nebo situace.¹¹

Příruční mluvnice opět pojímá parciální negaci obdobně a definuje ji jako negaci netýkající se obsahu predikátu, nýbrž vztahu obsahu nepřisudkových výrazů k predikátu. Jako příznakovou formu také uvádí zápor členský, ale zmiňuje se i o formě záporu větného, který tak získává dvě funkce – funkci negace totální a funkci negace parciální, které lze odlišit na základě

¹¹ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 265.

komunikační situace. Větný zápor uvádí dokonce jako pro negaci parciální běžnější prostředek než zápor členský.

Příruční mluvnice se také nezabývá umístěním intonačního centra. Uvádí pouze, že v případě, že výrazy typu *každý, všechno, vždycky, všude...* mají fungovat jako ekvivalenty výrazů s *ni-* (*nikdo, nic, nikdy...*), tedy jako exponenty negace totální, pak na nich musí být umístěn větný přízvuk.¹²

- (14) a. Nikdo to nedopil.
b. 'Všichni to nedopili.

Příruční mluvnice dále popisuje doprovodné prostředky parciální negace.

Při parciální negaci vyjádřené formou větného záporu se nemění zájmenné výrazy s prefixem *ně-* v záporné výrazy s prefixem *ni-*, jinak by nešlo o negaci parciální. Zatím nebylo dostatečně teoreticky vysvětleno, proč se tak děje.

- (15) a. Někdo to dopil.
b. Někdo to nedopil.
c. Nikdo to nedopil.

Neurčité zájmenné výrazy s prefixem *ně-* jsou při parciální negaci nahraditelné nepřízvučnými výrazy typu *každý, všechno, vždycky, všude...* V takových případech lze pak užít i formy záporu členského:

- (16) a. Každý to nedopil.
b. Ne každý to dopil.

Parciální negace, zejm. vyjádřená záporem členským, má tu zvláštnost, že implikuje pokračování věty, a to ve smyslu korektivním, tedy ve smyslu „ale“:

- (17) Neudělala to z lásky – Udělala to nikoli z lásky, ale z povinnosti.

Tuto vlastnost však nemá parciální negace u výrazů typu *každý, všechno, vždycky, všude...*:

- (18) Každý to nedopil // Ne každý to dopil.

¹² Karlík, P. a kol.: Příruční mluvnice češtiny. Praha 2003, s. 551.

1.2.5. Interní negace

Interní negace se vztahuje jen na propoziční (diktální) sloveso, tedy je to negace jednoduché propozice v dosahu modálního operátoru.¹³

(19) Je nutné, aby tam nechodil.

1.2.6. Externí negace

Externí negace zahrnuje význam modálního slovesa, je to pak negace modálního operátoru.¹⁴

(20) Není nutné, aby tam chodil.

Pozn. Toto dvojí uplatnění negace se ovšem objevuje i jinde, například: *Tenhle vlak jezdí nejen v sobotu x Tenhle vlak jezdí denně, jen v sobotu ne(jezdí)*.

1.3. Dosah negace

Ke stanovení dosahu negace je zapotřebí vzít v úvahu členění vět na téma a réma. **Presupozice** je ta část smyslu, která není v dosahu negace, tedy to, co je při užití věty předpokládáno. Vlastní **význam** je pak ta část smyslu věty, která je negací dotčena, tedy to, co je ve větě tvrzeno, obsaženo. Funkční generativní popis (a především Hajičová) definuje ještě třetí pojem – alegaci (viz Kapitola 2).

Jako presupozice se pak chovají nejen určité substantivní, popř. adverbialní výrazy s referenčním statutem, např. *Můj nejstarší bratr už má vojnu za sebou x Můj nejstarší bratr ještě nemá vojnu za sebou* a doplnění (komplementy) tzv. faktových sloves, např. *Divili jsme se jeho úplné neschopnosti / že je úplně neschopný x Nedivili jsme se jeho úplné neschopnosti / že je úplně neschopný*, nýbrž především tematická část věty.¹⁵ V prvním příkladě se předpokládá, že mluvčí má nejstaršího bratra, v druhém příkladě je presupozicí neschopnost osoby, o které se

¹³ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 269.

¹⁴ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 269.

¹⁵ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 267-268.

mluví. Oba dva předpoklady nejsou negací v druhé větě nijak dotčeny, zastávají stejný význam. Druhá část věty už je negací ovlivněna, je to tedy vlastní význam.

Pro odlišení tematických a rematických částí věty lze s výhodou použít formule „Říkám o X, že Y“ (X pak zastupuje tematickou, Y rematickou část věty). Tak například věta (21) se dá v různých kontextech interpretovat různým způsobem podle toho, co se presuponuje:

(21) Jan a Marie se nerozešli kvůli penězům

- a. Říkám o Janovi a Marii, že není pravda, že se rozešli kvůli penězům.
- b. Říkám o rozchodu Jana a Marie, že není pravda, že to bylo kvůli penězům
- c. Říkám o neuskutečnění rozchodu Jana a Marie, že to bylo kvůli penězům¹⁶

Negaci je tedy možno chápat jako popření vztahu rematické a tematické části věty. Není však vyloučeno, že by tematická část nemohla být záporná (viz příklad 21.c). Sloveso se v hloubkové struktuře věty nachází mezi tematickými a rematickými členy. Negaci je pak možné umístit přímo před sloveso, což odpovídá větnému záporu, nebo za sloveso, kdy jde o zápor členský. Dosah negace je pak rozhodnut tím, zda-li je negované sloveso částí tématu nebo ne. Pokud je negované sloveso částí tématu, pak končí dosah negace na konci tematické části věty (příklad 21.c), v ostatních případech končí dosah negace na konce věty (věty 21.a a 21.b). Příklad 21.b lze nahradit větou s částečným záporem, která je s větou 21.b ekvivalentní:

(21) d. Jan a Marie se rozešli ne kvůli penězům.

Pokud jsou vyloučeny případy typu 21.c, kterých je velmi málo, lze zápor dobře využít k identifikaci rématu. Na tom je založen tzv. test s negací, který zjišťuje, jestli patří nějaký člen nebo jeho část do rematické části věty.

Toto vše však platí pouze, jde-li o věty s normální intonací, tedy s intonací na konci věty. Pokud je nějaký člen věty nebo jeho část intonačně zdůrazněn, stává se rématem jen tento člen nebo jeho část a je v dosahu negace.

¹⁶ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 268.

1.4. Kombinace dvou druhů záporu v jedné větě

Kombinace dvou druhů záporu v jedné větě má tyto důsledky:

1. Kombinací externí a interní negace v modálních konstrukcích se realizuje reciproční modální hodnota, tedy místo nutnosti možnost a naopak.

(22) Nikdy nemůžeme jazyk nevidět jako historický fakt. (= Vždycky musíme jazyk vidět jako historický fakt.)

2. Kombinace záporu větného a lexikálního má za výsledek afirmaci oslabenou jistou výhradou.

(23) Ten člověk nebyl neschopný. (= Připouštím, že ten člověk byl (sice) schopný, ale...)

3. I kombinace členského záporu s lexikálním vyjadřuje oslabenou afirmaci.

(24) Počínali si nikoli neobratně, naopak velmi obratně, ale přesto jsme mu jaksi nedůvěřovali.

Mluvnice češtiny uvádí ještě jeden případ kombinace záporu, a sice kombinaci záporu větného a záporu členského. Příklad, který uvádí (*Tento výrok není nepravdivý*) však neodpovídá členskému záporu, tak jak jej mluvnice sama definuje. Příklad spíše odpovídá druhému případu kombinace záporů, tedy kombinaci větného a lexikálního záporu.¹⁷

Pro jevy uvedené v bodech 1. – 3. se užívá i termín **rušení záporu** nebo **litotes** (posledního termínu zejména pro případy uvedené v 2. – 3.)¹⁸

Pro kombinaci různých druhů záporů je důležité poznamenat, že při kombinaci větného záporu s lexikálním je nutné, aby lexikální zápor byl realizován přídavnými jmény v záporné podobě, protože věta *Nepřítel nepřišel*, kde je lexikální zápor v podobě podstatného jména, nemá za výsledek afirmaci oslabenou jistou výhradou, jak je uvedeno pod kombinací číslo 2. Při kombinaci členského záporu a lexikálního záporu, kdy lexikální zápor bude mít podobu jiného

¹⁷ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 278.

¹⁸ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 278.

slovního druhu než přídavné jméno, jako je tomu například ve větě *Dorazil ne nepřítel, ale ani přítel*, zůstává předpoklad uvedený pod třetím typem kombinace nezměněn, stále se bude jednat o oslabenou afirmaci.

1.5. Shrnutí

Mluvnice češtiny široce dokumentuje podoby negace v češtině. Definuje několik druhů záporů jako antagonických dvojic: zápor větný x členský, negace totální x parciální a negace interní x externí. Zároveň s jejich definicí uvádí doprovodné jevy, jako je například záporová shoda u vět s totální negací a jak umístění intonačního centra může změnit druh negace. Dotýká se i tématu dosahu negace, tedy jak se negace uplatňuje ve vztahu tematických a rematických částí. Tato problematika je však pojednána velmi stručně a více se jí zabývala Eva Hajičová ve své práci *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*, jejíž poznatky uvádím v druhé kapitole. Dále se zabývá i kombinací různých druhů záporů, ke každé kombinaci však uvádí pouze několikařádkový odstavec a jeden příklad. Akademická mluvnice se snaží o komplexní popsání problematiky negace, ovšem chybí pokusy o vysvětlení, proč dochází k některým jevům. V tomto díle převládá praxe nad teorií, což se projevuje právě popisem faktů o negaci, které je možné vidět v běžném jazyce, ale neprojevuje se zde snaha zachytit příčiny a důsledky těchto faktů. Jiné tradiční mluvnice obsahují stejné informace, i když většinou v menším množství, jen výjimečně se v nich objeví odlišná informace.

2. Funkční generativní popis

Funkční generativní popis (FGP) je koncepce teoretického popisu jazyka. Byl zpracováván od šedesátých let na podkladu funkčního hlediska pražské školy ve skupině algebraické lingvistiky na Karlově univerzitě. Hlavními teoretiky FGP jsou Petr Sgall, Jarmila Panevová a Eva Hajičová.

Je to tedy teoretický popis českých vět na základě generování sémantické reprezentace. Charakterizuje ho stratifikační přístup rozčleňující jazyk do několika rovin, kterých může být až pět. Tyto roviny jsou hierarchizovány na vyšší (směrem k obsahu) a nižší (směrem k formě). Do nižších rovin patří roviny fonetická, morfonologická a morfematická, mezi vyšší roviny se počítá rovina syntaktická (též větně členská, rovina povrchové realizace jazykového významu) a sémantická (též tektogramatická, rovina hloubkové struktury odpovídající jazykovému významu).

Na každé z těchto rovin má věta své zápisy – obecně je možné, aby jeden zápis na rovině nižší odpovídal více zápisům na nejbližší rovině vyšší (homonymie) a naopak jeden zápis na rovině vyšší může odpovídat několika zápisům na rovině nižší (synonymie). Na každé z uvedených rovin lze rozeznat jednotky elementární a jednotky komplexní; jednotky dvou sousedních rovin jsou k sobě ve vztahu formy a funkce, tj. ve vztahu reprezentace.¹⁹

Sémantická rovina se zabývá významovými jednotkami, jejich lexikálními a morfologickými vlastnostmi a jejich vzájemnými vztahy; syntaktická rovina se zabývá větnými členy; morfematická funkcí morfů a její základní jednotkou je morfém; morfonologická se zabývá variantami fonémů, její základní jednotkou je morfoném; fonetická rovina má za základní jednotky hlásky jako nejmenší významotvorné jednotky jazyka. Pokud tedy podle FGP je rozebírána věta *Matčin příjezd byl odložen*, sémantická rovina bude zkoumat, proč byla použita právě slova *matka*, *příjezd*, *být* a *odložit*, jakého jsou slovního druhu apod.; syntaktická rovina tato slova rozřadí podle funkce ve větě jako podmět, přísudek, přívlástek; morfematická rovina u těchto slov určí druhy morfémů, např. slovo *matčin* se skládá z lexikálního morfému *matč-* a z gramatického morfému *-in*; morfonologická rovina například určí všechny možné varianty fonémů v morfonému *matka*: *k/c/č/k*; fonetická rovina rozebere hlásky, které byly použity k tvorbě těchto slov, a bude si všímat především jejich distinktivních rysů.

¹⁹ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 13.

Hajičová ve své práci vychází při zkoumání negace z hlediska aktuálního členění a sémantického dosahu negace. Předpokládá, že „pořadí prvků v sémantické struktuře věty (hloubkový slovosled) je dáno výpovědní dynamičností jejích jednotlivých prvků, přičemž výpovědní dynamičnost prvků stoupá zleva doprava s tím, že sloveso stojí na hranici mezi kontextově zapojenými a kontextově nezapojenými členy. Lze pak konstatovat, že negace v tomto hloubkovém slovosledu stojí těsně před slovesem nebo těsně za slovesem. Jestliže je negované sloveso kontextově zapojeným členem, pak dosah negace končí na hranici kontextově zapojené části. V ostatních případech končí dosah negace na konci věty.“²⁰

Při výzkumu dosahu negace se dříve používaly pouze dva základní pojmy – a to **význam** a **presupozice**. Hajičová však zjišťuje, že je nutno definovat ještě další, třetí pojem – **alegaci**. Význam je definován jako to, co z věty vyplývá a při negaci je popíráno, presupozice zůstává v negované větě negací nedotčená a alegace je pak chápána jako ty složky významu věty, jejichž platnost vyplývá z kladné podoby věty a není při negaci ani popřena, ani tvrzena, zůstává pouze potencionální. To je možné ukázat na větách (1), (2) a (3).

- (1) Byl nadšen tím, že přijeli.
- (2) Nebyl nadšen tím, že přijeli.
- (3) Tím, že přijeli, nebyl nadšen.

První věta – kladná – předpokládá příjezd hostů a radost, kterou z toho měl ten, o kom se mluví. Pokud ve větě (2) zůstává presupozicí dobrá nálada, ale pravým důvodem je něco jiného, než že někdo přijel, pak může nastat skutečnost, že hosté přijeli i že hosté nepřijeli. Příjezd hostů je alegací. Ve větě (3) už se ale alegace nevyskytuje, protože přesunutím vedlejší věty do základu se stává její děj negací nedotčeným a stává se presupozicí, protože se předpokládá, že skutečně nastal.

2.1. Zachycení negace v FGP

Při popisu negace v FGP musíme vycházet z určitých předpokladů. Za základní obecné předpoklady můžeme považovat tyto:

1. Prvky v sémantickém zápisu věty jsou uspořádány podle stupňů výpovědní dynamičnosti.

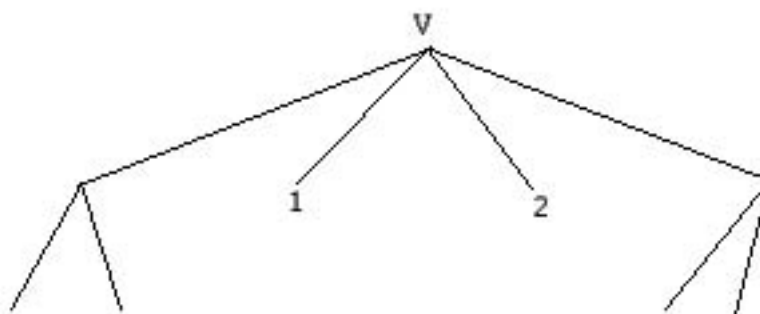
²⁰ Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 5.

2. Vedle vlastního uspořádání prvků v sémantickém zápisu dané věty je pro každý jazyk dáno systémové uspořádání argumentů slovesa, a to podle sdělné závažnosti těchto doplňků, sloveso v této hierarchii stojí na prvním místě, tedy přede všemi argumenty slovesa.
3. Kterýkoliv argument slovesa je možno umístit vlevo od slovesa; pak je tento prvek kontextově zapojen (hovoříme o tzv. tematizaci daného prvku); je-li kontextově zapojeno sloveso, jeho postavení se nemění.

Další předpoklady stanovuje Hajičová jako předběžné a v průběhu dalšího textu je na základě zjištěných skutečností upravuje a doplňuje:

4. Neg (operátor negace) chápeme jako jeden typ volného doplňku slovesa.
5. Neg může být kterýkoliv uzel v závislostním stromu, k němuž vede hrana přímo od slovesa (týká se levé hranice dosahu negace).
6. V dosahu Neg je vše od tohoto operátoru vpravo až do konce poslední hrany vycházející ze slovesa (týká se pravé hranice dosahu negace).

Uvedené předpoklady pro zachycení negace můžeme ilustrovat na obr. (4), zachycujícím závislostní strom.²¹

(4)

Na obrázku (4) představuje V vrchol stromu neboli sloveso, uzly 1 a 2 ukazují pozice, kde může stát operátor negace. Negace může tedy stát vlevo od slovesa, na pozici 1, v tom případě je v jejím dosahu celá část věty od V, nebo může stát vpravo od slovesa, na pozici 2, pak je v jejím dosahu jen ta část věty složená ze třech posledních uzlů. V druhém případě by se pravděpodobně jednalo o členský zápor, protože sloveso není negováno.

²¹ Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 85.

2.1.1. Levá hranice negace

Nejdříve si uveďme několik příkladů s různými slovoslednými variacemi:

- (5) a. Nepřišel, protože přšlo.
 - b. Protože přšlo, nepřišel.
- (6) a. Neleští podlahu, aby děti zůstaly čisté.
 - b. Aby děti zůstaly čisté, neleští podlahu.
- (7) a. Obžalovaný nezpůsobil, že budova explodovala.
 - b. To, že budova explodovala, nezpůsobil obžalovaný.
- (8) a. Obžalovaný nezpůsobil výbuch budovy.
 - b. Výbuch budovy nezpůsobil obžalovaný.

S normální intonací se věty uvedené v příkladech typu b. liší od vět pod písmenem a. tím, že větné prvky, které jsou umístěny před záporným tvarem slovesa, mají význam skutečností, které jsou negací nedotčeny, tedy presuponovány. Příklady b) lze užít jen za takových podmínek, kdy mluvčí předpokládá, že skutečnost vyjádřená větnými členy před negovaným slovesem platí. Např. pro větu (5)b. mluvčí předpokládá, že přšlo, zatímco u příkladu (5)a. nemusí takový předpoklad existovat. Navíc lze věty uvedené pod písmenem a) použít v případech, kdy mluvčí hodlá ve větě pokračovat jako je v příkladu (9) pokračováno ve větě (5) a.

(9) Nepřišel, protože přšlo, ale protože se mnou potřeboval mluvit. (= přšel, ale ne proto, že přšlo, ale proto, že...)

Z uvedených příkladů lze vyvodit, že levá hranice operátoru negace nemůže stát libovolně na jakémkoliv místě před slovesem, ale pouze bezprostředně před slovesem, popř. za slovesem, pokud bereme do úvahy i interpretaci vět pod písmenem a), která evokuje zpřesňující doplnění. V tomto případě ovšem také není umístění hranice libovolné, ale operátor negace musí stát před prvním kontextově nezapojeným doplněním slovesa, tedy hned za slovesem, neboť ho chápeme jako nejdynamičtější prvek v kontextově zapojené části věty (viz předpoklad 3).

Díky prozkoumání levé hranice dosahu negace tedy Hajičová dospívá ke zpřesnění předpokladu 5, a to tak, že:

5. Neg může stát v sémantickém zápisu buď bezprostředně před slovesem nebo – pokud je sloveso kontextově zapojeným prvkem – též bezprostředně za slovesem.²²

2.1.2. Pravá hranice dosahu negace

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že stanovení pravé hranice není tak jednoduché, jak je uvedeno v předpokladu 6, protože u vět označených jako a. je možná dvojitá interpretace; příklady a. mohou mít shodnou interpretaci s příklady b. nebo takovou interpretaci, kdy mluvčí může ve větě pokračovat, tedy např.

(10) Přišel, ale ne proto, že přišlo, ale proto, že...

V první interpretaci končí dosah negace před tím slovesným doplněním, které je v příkladech b. na začátku vět.

Můžeme vygenerovat obecný sémantický zápis pro tyto příklady:

(11) $A_1^z \dots A_k^z \text{ Neg } V^z A_{k+1} \dots A_m / A_{m+1} \dots A_n$

Lomítko zde značí konec dosahu negace, $A_1^z \dots A_k^z$ jsou kontextově zapojená doplnění, $A_{k+1} \dots A_m$ jsou kontextově nezapojená doplnění stojící v dosahu negace, $A_{m+1} \dots A_n$ jsou kontextově nezapojená doplnění stojící mimo dosah negace.

Když je tedy vzato do úvahy, že sloveso nemusí mít jen jedno doplnění, vyvstává otázka, kde přesně může končit pravá hranice dosahu negace, tedy zda může dosahovat jen na konec věty nebo být umístěna i někde před jejím koncem. To je možné objasnit na příkladu, na kterém se dají vysledovat různé interpretace v závislosti na kontextu, do kterého je příklad postaven.

(12) a. (Já) Neznám básně od X. Y., protože...

b. Člověče, vy jste úplný literární vševěd, vždyť vy všechno víte. Je něco, co neznáte? – Neznám básně od X. Y., protože básně čtu vůbec jen málo.

c. Pověz mi něco o díle spisovatelů skupiny Z. – Psali především povídky a romány, někteří z nich i básně. Neznám básně od X. Y., protože ten se o básnickou tvorbu snad vůbec nepokoušel (protože básně čtu vůbec jen málo).²³

²² Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 88.

²³ Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 90.

Užití věty (12)a. v kontextu příkladu (12)b. je možné jen tehdy, jestliže mluvčí předpokládá existenci básní X. Y., protože v opačném případě by celá situace vyzněla jako ironie či vtip. Pokud je tedy předpokládáno, že X. Y. psal básně, a mluvčí uvádí důvody své neznalosti, pravá hranice dosahu negace se nachází za kontextově zapojeným znegovaným slovesem, tedy před oběma slovesnými doplněními, a skutečnost, že X. Y. psal básně je presupozicí. Sémantický zápis věty (12)b. by vypadal takto:

$$(13) A^z_1 \text{Neg } V^z / A_2 A_3$$

Jak ovšem ukazuje příklad (12) c., v určitém kontextu není nutné předpokládat existenci básní X. Y. V tomto užití je konec dosahu negace umístěn mezi slovesnými doplněními. Této interpretaci odpovídá sémantický zápis:

$$(14) A^z_1 \text{Neg } V^z A_2 / A_3$$

Z těchto příkladů je možno vyvodit ty závěry, že pravá hranice dosahu negace nemusí stát až na konci věty a také že je tu určitá souvislost mezi umístěním kontextového zapojení a umístěním hranice dosahu negace. Z toho vyplývá, že je nutná úprava i předpokladu 6., která zní takto:

6. V dosahu Neg je vše od tohoto operátoru vpravo až k hranici mezi kontextově zapojenou a kontextově nezapojenou částí věty; jestliže stojí Neg přímo na této hranici, pak končí jeho dosah na konci věty. (Větou se myslí věta řízená slovesem, k němuž se Neg vztahuje, tj. z vět souřadně spojených jen jedna.)²⁴

Zde však očividně Hajičová nebere v úvahu typy vět, jako jsou příklady (15) a (16), kde negace ve větě (16) jakoby přeskakuje slovo *kravata*, která je presuponována jako opravdu koupená. Z tohoto by tedy vyplývalo, že mezi negací dotčené prvky je možné umístit prvek, který touto negací není dotčen.

(15) Nekoupil kravatu tatínkovi, ale kabát mamince.

(16) Nekoupil kravatu tatínkovi, ale strýci.

Při stanovování umístění negace a jejího dosahu jsou tedy rozhodující tři činitele: hranice kontextového zapojení, sloveso a postavení operátoru negace vzhledem ke slovesu. Při teoretické úvaze vyjdou tyto možnosti (§ značí hranici kontextového zapojení):

²⁴ Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 92-93.

(17)	1. V	Neg	§
	2. Neg	V	§
	3. V	§	Neg
	4. Neg	§	V
	5. §	V	Neg
	6. §	Neg	V

Případy 1. a 4. je možno vyloučit, protože při takovémto pořadí by v dosahu negace nebyl žádný člen věty (dosah negace končí na hranici kontextového zapojení). Na základě předešlých rozborů je nutno považovat slovesa, která jsou mimo dosah negace (v jejím dosahu jsou až některé členy za slovesem), za kontextově zapojená. Tento předpoklad nebyl v dosavadním rozboru bezvýhradně potvrzen, při prokázání jeho neplatnosti by bylo možno popsat takové případy (srovnej zde 5.) i v rámci zatím vytvořené hypotézy o dosahu negace. Jako nesporné se tedy ukazují případy 2., 3. a 6. V případě 2. se negativnímu tématu ve smyslu kontextově zapojené části věty přiřazuje kladné réma ve smyslu kontextově nezapojené části věty. Případ 3. je chápán ve smyslu členského záporu. V případě 6. se jedná o negované réma.

U této teoretické úvahy by bylo vhodné, kdyby Hajičová uvedla příklady, které by osvětlily, jak alespoň tyto možné případy vypadají ve skutečnosti.

2.1.3. Jazykový zápor a logická negace

V logické negaci se pracuje s prostředky, které však při popisu negace v přirozeném jazyce nejsou dostačující. Logickým (predikátovým) prepisem vět pomocí fráze *Není pravda, že...* se v logice vytváří logický zápor nějakého výroku. Pokud je však rozebírána věty typu *Honza spí kvůli únavě*, její negace není totožná s výrokem *Není pravda, že Honza spí kvůli únavě*.

Rozdíl mezi záporem uvozeným frází *Není pravda, že...* a vlastním jazykovým záporem je spjat s tím, že při jazykovém záporu (není-li zahrnut v kontextově zapojené části) se neguje vlastní význam, zatímco ve větě s uvedenou frází se pouze konstatuje, že dané tvrzení není pravdivé a otázka, zda je nepravdivé nebo zda není smysluplné, se ponechává otevřená.²⁵

Negace pomocí fráze *Není pravda, že...*, kdy se neguje celá propozice, je někdy považována za slabší než jazykový zápor, kdy se neguje určitý prvek propozice. Uvedená distinkce se dá zachytit v sémantickém zápisu, formule slabé negace vypadá takto: NON A₁, . . . ,

²⁵ Hajičová, E., Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha 1975, s. 93-94.

A_n , druhá formule vypadá takto: $A_1, \dots, A_i \text{ NON } A_{i+1}, \dots, A_n$. V první formuli stojí sloveso jako člen A_1 , v druhé formuli jako člen A_i nebo A_{i+1} .

Z tohoto vyplývá, že k popisu negace je velmi vhodná fráze *Říkám o x, že y* (x představuje kontextově zapojenou část věty, y kontextově nezapojenou část). Pokud tedy negujeme výrok *Honza spí kvůli únavě*, existují zde tři možnosti chápání:

(18) Honza nespí kvůli únavě.

- a. Říkám o Honzovi, že není pravda, že spí kvůli únavě.
- b. Říkám o Honzově spaní, že není pravda, že je kvůli únavě.
- c. Říkám o Honzově nespání, že je (to) kvůli únavě.²⁶

V případech a. a b. jde o negaci vytvořenou z kladného výroku pomocí prostředku logické negace, v dosahu negace je celý výrok za frází *Není pravda, že...* Poslední případ není utvořen ve smyslu logické negace, ale je použita fráze „Říkám o x , že y .“ Jakmile jsou prozkoumány zápisy výše popsaných interpretací věty „Honza nespí kvůli únavě“ založené na kontextově zapojených a kontextově nezapojených částech, ukáže se, že představa x jako kontextově zapojené části věty a y jako kontextově nezapojené části věty je pravdivá.

- (19) a. ‘Honza^z Neg spí kvůli únavě /
b. ‘Honza^z spí^z Neg kvůli únavě /
c. ‘Honza^z Neg^z spí^z / kvůli únavě

Z uvedených příkladů tedy vyplývá i dosavadní pojetí pojmu „dosah negace.“ Chápe-li se kontextově zapojená část jako téma a kontextově nezapojená část jako réma, pak lze říci, že při negaci je vlastně popírán vztah mezi tématem a rématem. Přitom je to, co je v tématu, presupponováno (a jako takové není negací dotčeno, stojí mimo dosah negace) a to, co je uvnitř rématu, je buď presupponováno (a to buď jako ta část tvrzení, která i v rématu je mimo dosah negace, nebo jde-li o „existenční“ presupozice v širším slova smyslu), nebo popřeno (jde-li o součást vlastního výzkumu), nebo jde o tzv. alegaci. Přitom presupponované téma samo může být záporné (srov. zde větu (18)c).²⁷

²⁶ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 94.

²⁷ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 95.

2.1.4. Charakter negace ve významové stavbě věty

Podle předpokladu 4 je operátor negace chápán jako jeden typ volného doplnění slovesa. Ovšem naskytá se i jiné řešení, kdy operátor negace lze chápat jako gramatém slovesa (další gramatémy jsou gramatémy času, způsobu apod.). Operátor negace se totiž v několika vlastnostech liší od volného doplnění slovesa. Především má omezenou umístitelnost ve struktuře věty, vždy stojí těsně před slovesem nebo za slovesem. Pak je tu otázka kontextového zapojení operátoru negace, což souvisí se skutečností, že tento operátor není lexikálním prvkem. Se slovesnými gramatémy má společné to, že se jakoby „vyděljuje“ od lexikálního naplnění slovesa: za příklad si můžeme uvést větu (20).

(20) Maminka neleštila podlahu, aby děti zůstaly čisté.

Jestliže je konatel kontextově zapojen, věta je chápána spíše jako odpověď na otázku *Co nedělala maminka* než na otázku *Co dělala maminka*. Ovšem konatel, pokud je ve funkci podmětu a je jako jediný člen před slovesem, může i nemusí být kontextově zapojen.

Negace, stejně jako časové a vidové kategorie slovesa jsou tedy v otázce přítomny, i když jde o otázku s použitím zástupného „kategoriálního“ slovesa, to znamená, že se ptáme na vlastní činnost.²⁸

Jakmile však sloveso stojí mimo dosah negace (členský zápor), operátor negace nelze zachytit jako gramatém slovesa.

Proto je pojetí operátoru negace jako volného doplnění slovesa výhodnější, i když je mu nutno přisoudit jistá omezení (nemůže být dále rozvíjeno, musí stát těsně u slovesa), ovšem dá se tak zachytit větný i členský způsob pomocí jednoho pojetí.

Z dosavadního rozboru tedy vyplývá, že dosah negace (chápaný jako sémantický dosah její působnosti) je nutno chápat ve vztahu k členění věty na kontextově zapojenou a kontextově nezapojenou část. Kontextově zapojená část věty, pokud neobsahuje řídicí sloveso, stojí vždy mimo dosah negace; lze říci, že je zde možno hovořit o presupozicích, neboť v souhlase s vymezením presupozic jako té části tvrzení, která není dotčena negací, je i kontextově zapojená část věty negací nedotčena. Pokud je třeba negovat téma explicitně, pak jde o zapuštěnou konstrukci s kvantifikátorem či jiným určením nebo o negovaný děj jako takový (kontextově zapojené sloveso).²⁹

²⁸ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 96.

²⁹ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 98.

Shrnutí

Hajičová využívá negaci především jako operační test pro rozdíl významu a presupozic. Dále při zkoumání sémantiky negace vychází z různých variant negované věty lišících se aktuálním členěním. Jako hlavní výsledek práce uvádí:

Je-li hloubkovým slovosledem rozuměno pořadí doplnění slovesa podle stupňů výpovědní dynamičnosti zleva doprava (s tím, že sloveso stojí na hranici mezi kontextově zapojenými a kontextově nezapojenými členy), pak lze konstatovat, že negace v tomto hloubkovém slovosledu stojí buď těsně před slovesem (to odpovídá tzv. negaci větné) nebo těsně za slovesem (odpovídá tzv. negaci členské). V jazyce se však mohou vyskytnout i věty typu *Jeli jsme po dálnici ne do Brna ale do Plzně*, kde negace těsně za slovesem nestojí. Jestliže je negované sloveso kontextově zapojeným členem, pak dosah negace končí na hranici kontextově zapojené části. V ostatních případech končí dosah negace na konci věty.³⁰

Z uvedených závěrů o sémantickém dosahu negace dále vyplývá, že při popisu negace v jazyce není možné vystačit s prostředky, s nimiž se pracuje v běžných logických (predikátových) prepisech vět, totiž s předsunutou konstrukcí „není pravda, že...“, jejíž pomocí se z daného výroku vytváří logický zápor tohoto výroku. Stejně tak nelze vystačit s chápáním běžným v lingvistice, podle něhož větný zápor neguje predikaci, tj. vztah mezi subjektem a predikátem. Při přesnějším rozboru je třeba říci, že při negaci je vlastně popírán vztah mezi kontextově zapojenou a kontextově nezapojenou částí, přičemž obsah první části je presuponován (a jako takový není negací dotčen). I presuponovaná část sama může být záporná. K vystižení jazykové negace se tedy jako vhodné ukazuje schéma *O x říkám, že y*, které můžeme v termínech aktuálního členění interpretovat jako rozčlenění věty na část kontextově zapojeno (x) a kontextově nezapojenou (y).³¹

Hajičová navrhuje, aby negace byla zachycena jako jedno z volných doplnění, které však bude podléhat jistým omezením, např. v hloubkovém slovosledu bude jeho postavení záležet na postavení slovesa, nebude dále rozvíjeno. Také je nutno při zápisu věty na tektogramatické rovině počítat s přiřazením charakteristiky, zda je prvek kontextově zapojený nebo kontextově nezapojený.

Při určování kontextové zapojenosti členů lze využít těchto pravidel:

- všechny členy před slovesem jsou kontextově zapojené, kromě případu, kdy před slovesem je jen subjekt, ten může, ale nemusí být kontextově zapojen

³⁰ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 122.

³¹ Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 122-123.

- pokud jde o sloveso a o část věty za slovesem, je možné hranici kontextové zapojenosti umístit mezi kterékoli dva členy, pokud pořadí nezapojených členů pak odpovídá systémovému uspořádání doplnění slovesa
- neodpovídá-li pořadí členů za slovesem systémovému upořádání, může být kontextově nezapojen pouze konec věty.³²

Ve všech uvedených případech sloveso může a nemusí být kontextově zapojeno. Tato pravidla platí za předpokladu, že je užitá normální intonace; pokud je nějaký člen nebo jeho část (např. atribut) intonačně zdůrazněn, pak je kontextově nezapojen pouze tento člen, popř. tato část členu.

Hajičová ve své práci podkládá své závěry množstvím příkladů, u kterých však neuvádí bližší vysvětlení.

³² Hajičová, E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha 1975, s. 123.

3. Pojetí Adgerova minimalistického přístupu

David Adger se ve své práci *Základy syntaxe – Minimalistický přístup*³³ snaží o vytvoření uceleného teoretického systému popisujícího základy syntaxe, přičemž jeho minimalistické pojetí vychází z poznatků Noama Chomského. Chomsky se zasloužil o vznik teorie generativní gramatiky, vychází přitom z předpokladu, že existuje univerzální gramatika, jakýsi univerzální, abstraktní, člověku vrozený model jazyka, který je pak naplňován omezenými prvky toho specifického jazyka, kterému se člověk učí. Tento model je konstruován důkladným zkoumáním gramaticky správných a gramaticky nesprávných vět.

Základy syntaxe si kladou za cíl stát se učebnicí, která studentům ukáže, jak „jsou tvořeny vnitřně ucelené syntaktické systémy. Spojuje argumentaci a rozborů z literatury s myšlenkami, které Adger formuloval na základě konkrétního teoretického výběru.“³⁴

Původní jazyk *Základů syntaxe* je angličtina, z níž jsou i většinou brány příklady používané při vysvětlování minimalistického přístupu. V České republice ovšem existuje překlad, který vznikl v rámci překladatelského semináře na Katedře anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v akademickém roce 2006/2007, sjednocení stylu a terminologie provedli především Ludmila Veselovská a Mojmír Dočekal. V tomto revidovaném překladu jsou uváděny původní anglické příklady v českém překladu, v některých částech jsou připsány komentáře i k české gramatice.

Ve své práci jsem vycházela nejčastěji z tohoto revidovaného překladu, ale přihlížela jsem i k anglickému originálu.

3.1. Základní pojmy

V této části se pokusím vysvětlit některé základní pojmy, které využívá minimalistický přístup generativní gramatiky. Základní stavební prvky generativní gramatiky se totiž liší od těch, se kterými se v českých gramatikách běžně setkáváme, a jejich pochopení je nutné, než se pustím do popisu negace v rámci tohoto pojetí.

³³ Adger, D. *Základy syntaxe Minimalistický přístup*. Revidovaný překlad Ludmila Veselovská a Mojmír dočekal. Olomouc, 2006/2007.

³⁴ Adger, D. *Základy syntaxe Minimalistický přístup*. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 2.

3.1.1. Morfosyntaktické rysy

Pro propozici vyjádřenou určitou větou je velice důležitý **slovosled**. Proto příklad (1) neznamená to samé jako příklad (2), i když jsou použita stejná slova.

(1) That monkey catches the banana.

Ta opice chytá banán.

(2) That banana catches the monkey.

Ten banán chytá opici.

Navíc ve větě existují vztahy mezi tvary slov, nazývané **shoda** v tomto smyslu mluvíme o shodě i v české syntaxi). Například v příkladech (1) a (2) jsou první a třetí slova ovlivněna tvary slova druhého. Pokud tedy změním tvar druhého slova, dojde ke změně i u slova prvního a třetího.

(3) Those monkeys catch the banana.

Ty opice chytají banán.

Nemůžeme tedy použít tvary prvního a druhého slova z příkladu (3) společně s tvarem třetího slova z příkladu (1).

(4) *Those monkeys catches the banana.

*Ty opice chytá banán.

Taková věta není gramaticky správná a syntaktikové takové věty tradičně označují hvězdičkou.

Z uvedených příkladů by se dalo vyvodit pravidlo shody, které vyžaduje, že pokud slovo v anglické větě končí na koncovku *-s*, pak třetí slovo tuto koncovku nemá. Pokud by však byl uveden jiný příklad, toto pravidlo nebude platit.

(5) The man catches the banana.

Muž chytá banán.

(6) The men catch the banana.

Muži chytají banány.

(7) *The man catch the banana.

*Muž chytají banán.

(8) *The men catches the banana.

*Muži chytá banán.

Jde zde o stejný model věty, ale pravidlo, které bylo výše vyvozeno, zde neplatí. Nejedná se zde o afixové tvoření plurálových forem jmen a sloves, ale o změnu kmenové samohlásky. V angličtině nejde o nijak zvláštní jev, objevuje se u podstatných jmen a častěji i u sloves s tzv. nepravidelným časováním. To se může dít i v češtině, např. u podstatných jmen dítě – děti, kůň – koně. V jiných jazycích existují i jiné způsoby vyjadřování těchto morfologických vlastností slov. Je proto třeba přijít s něčím abstraktnějším, co by pomohlo popsat tyto formy v různých jazycích. Jedná se o **morfosyntaktický rys** (také jen rys).

Morfosyntaktický rys určuje tvar (morfologii) slova, je to vlastnost slova, na kterou syntax citlivě reaguje, a je tak v podstatě základním kamenem syntaxe. Jevy, které je možno v jazyce pozorovat, jsou výsledkem kombinace těchto rysů a vztahů mezi nimi.

Existují ještě další rysy, ze kterých se skládají lexikální jednotky. Jedná se o rysy fonologické, sémantické a již zmíněné morfosyntaktické.

Fonologické rysy zodpovídají za způsob výslovnosti slova.

Sémantické rysy převádějí rozdíly v lexikálních jednotkách do kódů. Sémantické rysy jsou pravděpodobně univerzální, protože lidské poznávací a fyzické schopnosti jsou omezené a díky tomu je nepřehledné množství toho, co si myslíme, vnímáme, slyšíme, cítíme atd. je společné všem lidským bytostem. Lexikální jednotky odpovídající těmto konceptům budou mít v různých jazycích totožné nebo alespoň podobné soubory sémantických rysů, i když mohou být sestaveny různě tak, aby odpovídaly konceptům a artefaktům, které jsou pro jednotlivé kultury podstatné. Slova tedy nepokrývají stejný soubor sémantických pojmů ani jejich syntaktických rysů, ale sémantické rysy jsou podobné. Kombinace sémantických rysů se pak v jednotlivých jazycích různě lexikalizuje, tedy spojuje se s lexikální jednotkou, která zahrnuje i její výslovnost a syntaktické rysy.

Morfosyntaktické rysy jsou nejdůležitější pro syntaktickou strukturu a proto se jimi Adger zabývá přednostně, neboť mu jde především o položení minimalistického systému syntaxe.

Vyvstává otázka, jak přesně vykládat rysy. Pokud by rys byl pokládán čistě za vlastnost slova, tak jako vlastností ledu je být studený a vlastností kamene být tvrdý, pak by mohl být rozpoznán velký počet rysů, který by odpovídal počtu slov. Ovšem v minimalistickém přístupu existuje snaha o zavedení co nejmenšího počtu distinktivních rysů, které se použijí pro vysvětlení morfologického, syntaktického a sémantického chování slov ve větě.

K rysům je možno přistupovat několika způsoby. Rozdíly ve výše uvedených příkladech byly způsobeny rozdíly v čísle, proto bude nejlepší využít tohoto rozdílu k vysvětlení různých přístupů k rysům.

První způsob je ten, že každému slovu je přiřazen rys [Pl] a [Sg].

- (9) a. man [Sg] muž
- b. men [Pl] muži
- c. cat [Sg] kočka
- d. cats [Pl] kočky
- e. sheep [Sg] ovce
- f. sheep [Pl] ovce

Tento způsob však není tak jednoduchý, jak by mohl být. V angličtině by jednodušší systém mohl vypadat tak, že by byl přiřazován pouze rys [Pl] a singulár by se značil nepřirazením rysu []. Ovšem v některých jazycích existuje třetí typ čísla, a to duál. K jeho rozlišení jsou potřeba alespoň dva rysy, kdy by duál byl označován rysem [Sg Pl]. V češtině existuje několik slov odkazujících k párovým entitám, které jsou nejčastěji částmi lidského těla, v jiných jazycích, např. arabštině, je možné použít duál pro většinu entit, které se vyskytnou v páru.

- (10) a. ucho [Sg]
- b. ucha [Pl]
- c. uši [Sg Pl]

Pokud ovšem jsou použity dva znaky, očekávaly by se čtyři možnosti, ale dosud není znám žádný jazyk, který by používal čtyři různá čísla. Řešením této situace by se mohl stát **defaultní** rys, který by byl ke slovům přiřazován, pokud by slovo nemělo přiřazený jiný rys. V angličtině by se tak vyřešila nepřítomnost duálu, kdy pouze množné číslo by bylo

specifikováno (u slov jako men/muži [Pl]), zatímco slovům s defaultním rysem by byl přiřazován [Sg] pravidlem, které by mohlo znít:

(11) Připoj rys [Sg] ke jménu, které nemá jiný rys čísla.

Toto pravidlo navíc poskytuje výhodu, že předvídá výskyt tří čísel místo čtyř, protože jménu, které nemá specifikované číslo je přiřazen [Sg].

Někteří lingvisté navrhují jako další možnost přístupu k rysům to, že rysy jsou mnohem komplexnějšími jednotkami, než by se mohlo zdát, a výskyt určitých rysů je podmíněn přítomností jiných rysů.

Poslední možnost je, že rysy mají určitou **hodnotu**, která je binární. To znamená, že např. rys čísla bude vypadat u jmen v singuláru hodnotu [+Sg -Pl] a u jmen v plurálu [-Sg +Pl]. Tento přístup není příliš ideální, protože kombinací všech hodnot se objeví devět možností čísla.

- (12) a. [+Sg +Plur]
b. [+Sg -Plur]
c. [-Sg +Plur]
d. [+Sg -Plur]
e. [+Sg]
f. [-Sg]
g. [+Plur]
h. [-Plur]
i. []

Tolik možností se však v jazycích nevyskytuje, proto není tato možnost přijatelná.

Rozhodnutí, který systém rysů je správný, je čistě empirické. Nejjednodušší je systém, kde rysy nemají žádnou hodnotu a mohou buď být přítomny nebo chybět, takovým rysům se říká privativní. Systém popsany v příkladech (9), (10) a (11) potřebuje jediné pravidlo navíc, aby byly přidány rysy defaultní. Binární systém rysů s hodnotami dává příliš mnoho možností a jsou k němu potřeba další omezení. Při pohybu v oblasti teorie by měl být upřednostňován nejjednodušší systém. Určité jevy však mohou nutit k přijetí přístup komplexnější (nebo dokonce další postupy, kde mohou mít rysy ve funkci hodnot rysy jiné).

3.1.1.1. Hlavní kategoriální rysy

Kategoriální rysy rozdělují slova na tradiční slovní druhy jmen, sloves, přídavných jmen, předložek a pár dalších. Tyto rysy mají sémantický základ (jména označují předměty, slovesa události nebo akce..., i když například jméno *závod* je spíš událost, sloveso *existovat* jde jen těžko označit jako akci nebo událost). Existují i morfologické důvody pro dělení slov na tyto druhy, protože v mnoha jazycích jsou slovesa a jména tvořena rozdílně. Např. v angličtině:

(13) a. Substantiva končící na –tion, -al, -ment

destruction, elevation, elation, station, eruption, removal, arrival, rebuttal, improvement, enlargement, involvement, replacement

b. Slovesa končící na –ise, -ate, -en

realise, improvise, despise, compartmentalise, computerise, enervate, elevate, deflate, relegate, widen, shorten, blacken

anebo v češtině:

(14) a. Substantiva končící na –ismus, -ice, -(n)ost

feudalismus, empirismus, loděnice, polednice, krkavice, spravedlnost, podlost

b. Slovesa končící na –ovat, -ítat

pracovat, nocovat, hlasovat, lítat, přemítat, předcítat

Morfologické tvary určitých rysů také záleží na kategoriálních rysech. Nejlépe je to vidět na anglických příkladech. Ke slovům typu *emotion, kindness, removal, protest* můžeme ke všem přidat koncovku –(e)s:

(15) emotions, kindnesses, removals, protests

Tato slova je možné srovnat se slovy jako např. *listen, destroy, knead, predict*, ke kterým můžeme přidat koncovku –ed:

(16) listened, destroyed, kneaded, predicted

Pokud je použita stejná operace na slova z příkladu (15), jen jedno je gramaticky správně:

(17) *emotioned, *kindnessed, *removed, protested

Pokud je tedy význam ponechán stranou, je možné tyto dvě skupiny slov (s výjimkou slova *protest*) rozdělit ke dvěma různým kategoriím čistě podle morfolgie.

Je tedy možné předpokládat nominální rys [N] u jmen a verbální rys [V] pro slovesa. Podobně je tomu i u adjektiv a předložek. Z tohoto vyplývá, že existují čtyři hlavní kategoriální rysy:

- (18) a. substantivum/jméno [N]
- b. sloveso [V]
- c. adjektivum [A]
- d. předložka [P]

3.1.1.2. Některé další minoritní rysy

Pro syntaktickou analýzu jsou podstatné ještě další rysy. Můžeme je vyvodit například pomocí časování sloves a rozdělit do několika skupin.

A. Φ -rysy

1. Osoba

Osoba je rys, který je spojen s tím, kdo mluví [1], tedy s osobou mluvčího nebo skupinou osob s ní spojenou, dále s tím, s kým se mluví [2], tedy s adresátem, a pak následují všechny ostatní, které jsou značeny nepřítomností rysu [], což lépe odpovídá skutečnosti, protože předpokládá jen jednu další, čtvrtou osobu, která v některých jazycích existuje.

Takzvaná čtvrtá osoba se vykytuje v jazycích, jako je například dakotština (jazyk severoamerických indiánů), Marghi (afroasijský jazyk z okolí jezera Čad), Ngandi (jazyk domorodých Australanů) a fidžijština (malajsko-polynéský jazyk). V těchto jazycích existuje inkluzivní zájmeno [1 2 Pl], které odkazuje k mluvčímu, lidem patřícím do jeho skupiny a také k adresátovi. Je používáno jako anglické zájmeno *we/my* v případech výpovědi jako *Shall we all go to the cinema/A ted' jdeme všichni do kina*. Existuje také zvláštní zájmeno, které odkazuje k mluvčímu, lidem v jeho skupině, ale ne k adresátovi, tzv. exkluzivní zájmeno [1 Pl]. Je

používáno jako *we* v typech výpovědi *We're all going to the cinema, but you're not/Do kina půjdeme všichni kromě tebe.*³⁵

2. Rod

Rod je v angličtině považován za sémantický rys, který nemá vliv na syntax, protože i když je třetí osoba rozdělována na *he/on*, *she/ona*, *it/ono*, shodu se slovesem provádí stejným tvarem *is*. Zdá se tedy, že v angličtině není žádné syntaktické pravidlo, které by explicitně odkazovalo k rozlišení v rodě.

Jiné jazyky však mají tzv. **gramatický rod**, kdy je slovům přiřazena rodová kategorie (maskulinum, femininum, neutrum), která sémanticky nemá vztah k označovanému objektu. Čeština je takovým jazykem s gramatickým rodem. Ovšem v češtině se vyskytuje i několik slov, kde gramatický rod neodpovídá přirozenému, i když jde spíše o výjimky. Jedná se např. o slovo *děvče*, které má gramatický rod neutrum, ale přirozeným rodem patří k ženskému rodu. Další takové slovo je *žabec*, slangové označení pro mladou dívku, které je gramatickým rodem maskulinum, ale jak napovídá význam, přirozený rod je ženský.

Gramatický rod je syntaktický rys, který má vliv na strukturu věty, projevuje se shodou se slovesy a adjektivy, které jsou ve shodě s gramatickým rodem, ne s rodem přirozeným.

(20) To mladé děvče odešlo domů.

Do Φ -rysů patří ještě číslo, které je vysvětleno výše u morfosyntaktických rysů.

Tyto Φ -rysy – osoba, číslo a rod – se dají vykládat a jsou motivované jak sémantickými, tak morfologickými fakty. Vztah shody zajišťuje, že určitá podskupina Φ -rysů je ve shodě s rysy na slovese.

Těmto rysům se říká interpretovatelné, jsou to rysy, které jsou přístupné pravidlům sémantické interpretace. Ovšem rysy čísla a osoby mohou být v některých případech neinterpretovatelné.

B. Pádové rysy

Zájmena mění tvar také v závislosti na jiných syntaktických vztazích než je shoda. Například věta (21), kde je použito zájmeno *him/ho*, má ekvivalentní interpretaci k větě (22), kde je zájmeno *he/on*.

³⁵ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 27-28.

(21) We all thought him to be unhappy.
My jsme ho považovali za nešťastného.

(22) We all thought he was unhappy.
Všichni jsme si mysleli, že on je nešťastný.

Tato dvě zájmena mají rozdíl v pádu. Tyto určité tvary pádu jsou omezeny na určité pozice ve větě. To se projevuje tak, že např. nelze prohodit tyto dva tvary, jak je ukázáno v příkladech:

(23) *We all thought he to be unhappy.
*My jsme on považovali za nešťastný/ého.

(24) *We all thought him was unhappy.
*Všichni jsme si mysleli, že ho je nešťastný.

Angličtina nemá příliš rozvinutý systém pádů. Vyskytují se zde pouze u zájmen a existují nanejvýš tři – nominativ, accusativ a genitiv. V jiných jazycích jsou pády označena všechna jména, nejen zájmena a může jich být víc. Například němčina má čtyři pády, čeština sedm.

Funkce pádu je čistě syntaktická a je to neinterpretovatelný rys.

C. Verbální rysy

1. Čas

Rys času je jedním z hlavních rysů, které jsou spojeny se slovesy. Morfologicky se tento rys [Past] většinou projevuje přidáním afixu k základu slovesa. V angličtině jde o afix *-ed*, v češtině *-l*. Tak dostaneme obměnu sloves jako např. *kick – kicked (kopat – kopal)*, *push – pushed (tlačit – tlačil)*. U některých anglických sloves se rys [Past] pojí se změnou vokálu: *sing – sang*, *run – ran* (v češtině tato změna neprobíhá), u některých sloves dochází k obojímu: *sleep – slept* (v češtině *péct – pekl, začít – začal*). Také může dojít k supletivismu (různé tvary stejného slova jsou tvořeny od různého základu): *am – was (jsem – byl)*, *go – went (jít – šel)*. Sémanticky rys [Past] znamená, že čas, kdy se nějaká událost popsána slovesem stala, předchází době, kdy se o této události mluví.

Angličtina nemá žádnou zvláštní morfologii pro tvoření budoucího času (je tvořen pomocí pomocného slovesa *will – will do/bude dělat* nebo pomocí slovesa *go – be going to do/udělá*). Proto je rys času v angličtině pouze binární, popř. vyjádřen jen specifikací [Past] a její nepřítomností, který značí přítomný čas. Skotská gaelština má podobný způsob vyjadřování rysů času, morfologii pro minulost [Past] a tvar, který se používá pro vyjádření budoucnosti označovaný nepřítomností specifikace rysu [].

Jiné jazyky však mají zvláštní specifikaci rysu pro budoucí čas [Fut], např. moderní irština, která rozlišuje préteritum, prézens a futurum a dokonce imperfektum, které se používá pro obecné, obvyklé či opakované činnosti v minulosti. V moderní irštině je tedy možné využít rysy času [Past] a [Fut], kdy jejich nepřítomnost bude značit čas přítomný a přítomnost obou by znamenala imperfektum.

Dalším morfologickým tvarem, který může nabýt anglické sloveso, jsou participia. Anglická participia se dělí na dvě třídy, první se morfologicky tvoří přidáním sufixu *-ing*, zatímco druhá může připojit sufix *-en* nebo *-ed*.

Participia se objevují v případech, kdy rys času není vyznačen přímo u slovesa. K tomu dochází, když ve větě není žádná bližší specifikace času nebo je čas naznačen něčím jiným (tradičně pomocným slovesem).

Participia tvořená sufixem *-ing* se nazývají přítomná příčestí a mohou se vyskytovat po pomocném slovese *be*, naznačují, že určitá činnost právě probíhá nebo je nepřetržitá. Druhý typ participia tvořený pomocí sufixů *-en* nebo *-ed* je nazýván příčestí trpné a vyskytuje se především po pomocném slovese *have*, naznačuje ukončenost děje. Participia se rozlišují od sloves, která participii nejsou, přidáním rysu [Part].

(25) He has been praised.

Byl chválen.

(26) I am being whipped.

Jsem bičován.

Poslední slovesnou formou je základní tvar slovesa, infinitiv [Inf]. V angličtině se příliš nevyskytuje, můžeme ho najít ve větách typu:

- (27) a. I am to eat macaroni.
 Буду jíst makaróny.
 b. I want to eat macaroni.
 Chci jíst makaróny.
 c. I must eat macaroni.
 Musím jíst makaróny.

Jiné jazyky označují infinitiv pomocí zvláštních koncovek. Tak se tomu děje i v češtině pomocí koncovky *-t* (dělá – dělat, je – být).

3.1.2. Konstituenty

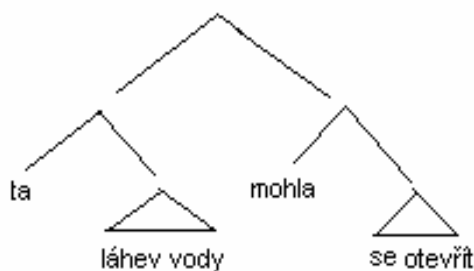
Konstituenty jsou skupiny slov, které jsou vnitřně koherentní. Jejich obvyklé značení je pomocí hranatých závorek. Konstituenty je možné nejlépe vysvětlit na příkladu:

- (28) Ta láhev vody se mohla otevřít.

Z věty v příkladu (28) je možné vytáhnout řetězec slov, např. *ta láhev vody*, a každý rodilý mluvčí intuitivně pozná, že tento řetězec je sémanticky kohezní, narozdíl od řetězce *vody se mohla*. První sekvence může stát sama o sobě a její význam zůstane jasný, zatímco u druhé sekvence nikoliv. Maximální možnost vyznačení konstituentů ve větě (28) bude vypadat takto:

- (29) [[Ta [láhev vody]] mohla [se otevřít.]]

Další možností, jak naznačit strukturu konstituentů ve větě, je tzv. **struktura stromu**.

- (30)

Strom pod číslem (30) a a řetězec s hranatými závorkami pod číslem (29) jsou dva různé způsoby, jak vyjádřit přesně totéž. Oba tyto způsoby zachycují skutečnost, že řetězec slov vytvářejících větu má určitý druh vnitřní struktury a tato analýza je výsledkem sémantických i syntaktických argumentů.³⁶

K potvrzení uspořádání konstituentů existuje několik testů, které se nazývají testy konstituce.

Substituční test znamená, že daná sekvence se dá nahradit jednou lexikální jednotkou. Tak tedy *ta láhev vody* je možné nahradit slovem *ona*.

(31) Ona se mohla otevřít.

Gramatická správnost věty ani její základní význam není touto operací nijak ovlivněn. Díky tomuto testu je možno tvrdit, že pokud je *ona* minimální syntaktickou jednotkou (tedy pouze lexikální jednotkou), pak sekvence *ta láhev vody*, která je nahraditelná touto lexikální jednotkou, je pak také minimální syntaktická jednotka. Tímto testem je též možné potvrdit domněnku, že sekvence *vody se mohla* není takovou jednotkou, protože je nemožné ji nahradit jediným slovem.

Substituční test může ověřit i všechny ostatní konstituenty vyznačené v příkladu (29). *Lahev vody* může být nahrazeno slovem *věc*. Stejně tak *otevřít se* lze nahradit lexikální jednotkou *spadnout*.

Test elipsou je takový, kdy je konstituent elipticky odstraněn, tedy je ze struktury vypuštěn. Například lze vypustit konstituent *otevřít se*.

(32) Tato láhev vody se mohla otevřít a tamta láhev vody (se mohla otevřít) také.

Dalším takovým testem je, pokud můžeme daný konstituent jen s minimální změnou významu **posunout na jiné místo**.

(33) Marta tančila nesmírně divoce na diskotéce.

³⁶ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 40.

U věty z příkladu (33) lze říci:

- (34) a. Na diskotéce Marta tančila nesmírně divoce.
b. Nesmírně divoce tančila Marta na diskotéce.

Ale už nelze říci:

- (35) a. *Divoce na Marta tančila nesmírně diskotéce.
b. *Tančila nesmírně Marta divoce na diskotéce.

Existují tedy tři testy, které zjišťují, zda sekvence slov tvoří konstituenty. Kladným výsledkem testů je možné získat argument k tomu, že určitá sekvence je konstituent. Argument však není důkaz, že tomu tak opravdu je. Navíc se může stát, že jeden z testů nevyjde kladně, ale i v takovém případě to ještě není důkaz, že testovaná sekvence není konstituentem. Naznačí to pouze to, že pro to neexistuje důkaz. Například:

(36) Ten starý dům spadnul.

(37) *dům ten starý spadnul

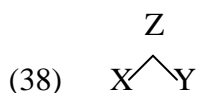
Slovo *dům* je jednoznačně konstituent, protože je to lexikální jednotka. Přesto jej nelze posunout na začátek věty. Je tomu tak z toho důvodu, že posun, i když se může uplatnit na všech konstituentech, má řadu omezení. Jedno z nich je například to, že neumožňuje určitý posun v rámci podmětu, čímž vyloučí větu z příkladu (37).

3.1.3. Sloučení (Merge)

Sloučení je syntaktická operace, která vytváří z lexikálních jednotek složitější struktury a z menších struktur pak struktury větší. Spojuje dvě syntaktické jednotky v jedinou a tak vytváří konstituenty.³⁷

Operace sloučení začíná tak, že se označí jednotky, které se budou slučovat. Nejčastěji se tak děje pomocí hlavních kategoriálních rysů. Poté se spojí oba slučované prvky do nové jednotky, která se zapíše jako bod nad oběma slučovanými jednotkami. Pokud se tedy slučuje X a Y, vznikne nová jednotka Z.

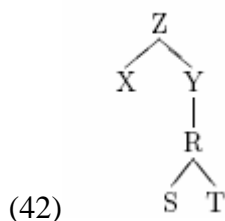
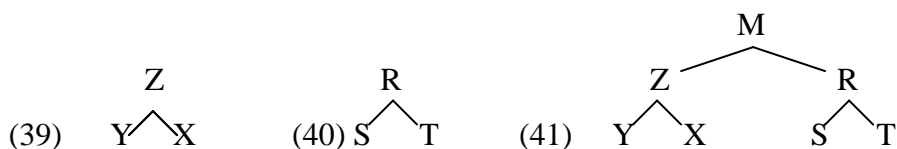
³⁷ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 43.

Nová jednotka je tvořena celou strukturou uvedenou pod číslem (38), ne jen písmenem Z. Z je jen označení dané struktury. Celá struktura se nazývá **strom**, čáry spojující jednotlivé body stromu se nazývají **větve**.

Další termíny sloužící k popisu stromové struktury jsou z oblasti rodinných vztahů. Z je **matkou** X a Y, X a Y jsou **dcery** Z a vzájemně jsou si **sestrami**.

Poslední termíny jsou **uzly**. Uzly jsou body spojené větvemi, nejnižší uzly představující lexikální jednotky se nazývají **terminální uzly**, nejvyšší uzel pak **kořenový uzel**. Operace sloučení se provádí jen na těchto kořenových uzlech, protože sloučit jdou jen celé komponenty. Proto pokud je nutné spojit uzly Z (39) a R (40), lze tak učinit jen způsobem uvedeným pod číslem (41), strom pod číslem (42) nerespektuje tuto zásadu, protože spojuje R přes terminální uzel Y, navíc toto sloučení není binární.

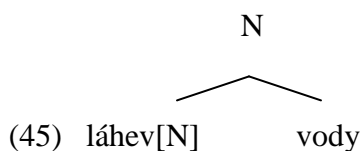
Adgerova hypotéza sloučení předpokládá dvě věci: především, že veškeré syntaktické struktury mají pouze binární větvení, tedy že nemůže vzniknout strom skládající se ze třech dcer nebo pouze z jedné. Druhý předpoklad je ten, že pořadí sester není dané jejich vyznačením ve stromu. Není proto rozdíl mezi strukturou (43) a (44):

Ovšem pořadí, tedy slovosled je pro jazyky velmi důležitý, rozhoduje o gramatičnosti a negramatičnosti vět. K tomu více níže.

Označení nově vzniklé syntaktické jednotky není libovolné, je určeno hlavou konstituentu. Hlava konstituentu je ta jeho část, která je, obvykle intuitivně, považována za nejdůležitější. Hlava určuje distribuci konstituentu, má vliv na vztah shody tohoto konstituentu a také podmiňuje referenci, neboli skutečný předmět, ke kterému se výraz vztahuje. Tak například z příkladu (28) v podkapitole 3.1.2 byl jako konstituent vybrána sekvence *ta láhev vody*. Pokud se na tento konstituent aplikují předpoklady o vlastnosti hlavy popsané výše, vyjde z této sekvence jako hlava slovo *láhev*.

Aby hlava mohla mít vliv na shodu svého konstituentu, je třeba projektovat rysy hlavy do sloučené struktury. Pokud by se vytvářel strom konstituentu *láhev vody*, vypadal by zjednodušeně takto:

N zde představuje hlavní kategoriální rys hlavy, který pak označuje celou strukturu stromu.

Pokud je vytvářena struktura již dané věty, kde jsou jasné všechny konstituenty, nevyvstávaly by žádné problémy. Ovšem pokud by byl k dispozici jen soubor slov, je nutné zavést další rysy, které by jasně označily ty lexikální jednotky, které se mohou sloučit do konstituentů. Takovými rysy jsou **c-selekční rysy**, též subkategorizační rysy. C-selekční rys je tedy takový rys, který neurčuje distribuci jednotky, ale kategorii elementů, které se mohou s danou jednotkou sloučit. Vždy se jedná o neinterpretovatelný rys.

Přiblížení c-selekčních rysů může nabídnout valence u sloves, tedy jejich nutná doplnění, i když se nejedná přesně o to samé. Například sloveso *pít* vyžaduje doplnění podstatným jménem, např. *pít vodu*, *pít limonádu*, *pít vodku* atd. Vyznačení c-selekčních rysů vypadá takto:

(46) *pít* [V, uN]

Malé u před c-selekčním rysem značící jmenné doplnění představuje neinterpretovatelný rys (z anglického *uninterpretable*).

O to, aby se pilo něco, co je možné pít (tedy ne například *pít dům*, *pít písek*), se zasluhují **s-selekční rysy**, tedy takové, které vybírají sémantickou část konstituentu, ne kategorickou. S-selekční rysy však nejsou důležité pro syntax, věta vytvořená pomocí konstituentu *pít dům* –

Včera jsem pil moc dobrý dům by byla gramaticky správně utvořená, i když její sémantický obsah neodpovídá lidským zkušenostem.

C-selekční rysy přidávají pravidlo, které vyžaduje jejich **ověření**, tedy v podstatě jejich doplnění lexikální jednotkou. Ověřování rysů tak vyvolává operaci sloučení. Z valence je známo, že některá slovesa vyžadují obligatorní doplnění, tedy nutná, bez něhož slovesa postrádají přesný smysl (např. sloveso *ztratit* vyžaduje doplnění *kdo* ztratil *co*). Jiná doplnění mohou zůstat nevyjádřená, jsou tzv. potenciální (např. *kdy*, *kde* ztratil atp.). Právě obligatorní doplnění jsou nejvíce podobná c-selekčním rysům, protože pokud nejsou všechny c-selekční rysy ověřeny, věta postrádá svůj smysl a celá struktura se rozpadá. Pro neinterpretovatelné rysy tedy platí:

(47) Požadavek plné interpretace: Struktura nesmí obsahovat žádné neinterpretovatelné rysy.³⁸

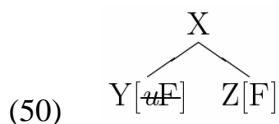
Toho je dosahováno pomocí tzv. potřeby ověření:

(48) Potřeba ověření: Neinterpretovatelné rysy (např. c-selekční rysy) musí být ověřeny a poté mohou být vymazány.³⁹

Ověřování přitom probíhá na úrovni sester:

(49) Neinterpretovatelný rys F na syntaktické jednotce Y je ověřen, pokud sestra Y je sestrou jiné syntaktické jednotky Z, která nese odpovídající rys F.⁴⁰

Pravidlo uvedené pod číslem (49) by tedy strukturně zapsané vypadalo takto:

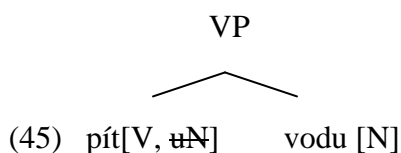

V praxi, například se slovesem *pít*, by ověření proběhlo následovně:

³⁸ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 82.

³⁹ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, tamtéž.

⁴⁰ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, tamtéž.

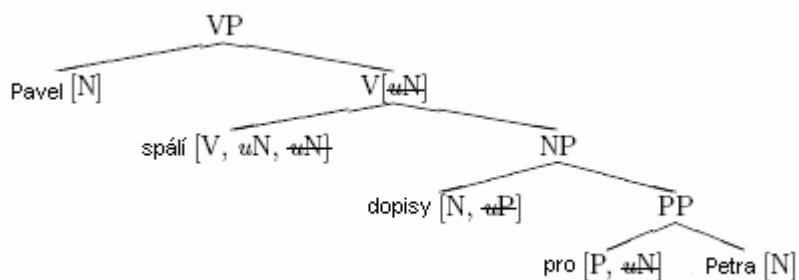

VP zde označuje slovesnou frázi (*verb phrase*). Existují ještě další fráze, které jsou maximálními projekcemi, jsou to tedy takové syntaktické jednotky, které již nemají žádné další neinterpretovatelné rysy (všechny neinterpretovatelné rysy byly ověřeny) a tedy se dále již nepromítají, nezvětšují. Další maximální jednotky mohou být tedy nominální fráze, předložkové fráze a další. Obecný princip vypadá tak, že maximální jednotka kategorie X, která představuje jakoukoliv kategorii, je XP.

Sestra hlavy se nazývá **komplement**. Komplement ve většině nám blízkých jazycích (angličtina, francouzština, arabština) a také v češtině stojí vpravo od řídicí hlavy. V některých jazycích (např. japonština, korejština a turečtina) komplementy předchází své selekční hlavy.

Tak tedy komplement slovesa, které je řídicí hlavou slovesné fráze, je v našem příkladu nominální komplement tradičně nazývaný předmět.

Fráze však nebývají složené jen z hlavy a komplementu. U většiny sloves nestačí doplnit tradiční předmět (či jiná doplnění), ale dalším obligatorním doplněním bývá podmět, většinou ve formě agensu. V operaci sloučení se podmět se slovesem většinou slučuje jako tzv. **specifikátor**. Kvůli podmětu totiž vznikne trojúrovňová projekce slovesa a specifikátor vstupuje do druhé operace sloučení. Vše toto je možné vidět na příkladu (46) s větou *Pavel spálí dopisy pro Petra*.

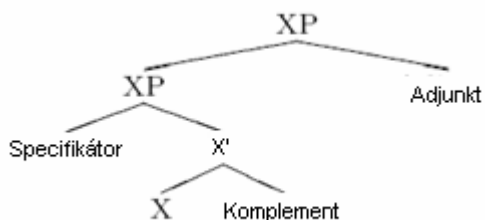

(46)

U slovesa se však podle valence nevyskytují jen obligatorní doplnění, ale i potenciální. To musí být zahrnuto i v tomto přístupu, operace připojující takovéto potenciální doplnění se nazývá **adjunkce**. Tzv. adjunktivy jsou tedy ty prvky, které jsou nějakým způsobem začleněny do věty, ale neověřují c-selekční rysy konkrétních hlav (např. slovesa). Nejčastějšími adjunktivy

bývají adjektiva v nominálních frázích, předložkové fráze mívají funkci adjunktů jak ve vztahu k NP tak uvnitř VP, dalším příkladem jsou adverbia u slovesných frází.

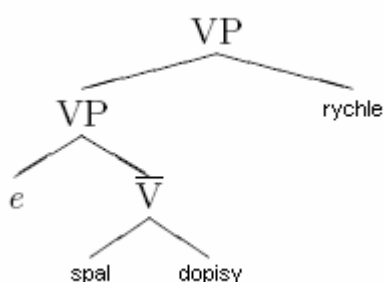
Obecný strom s operací adjunkce bude vypadat takto:

(47)

X' neboli X s pruhem představuje střední projekci, obvykle obsahuje ještě selekční rysy, které je nutno ověřit.

Adjunkce ve větě *Spal dopisy rychle* může vypadat takto:

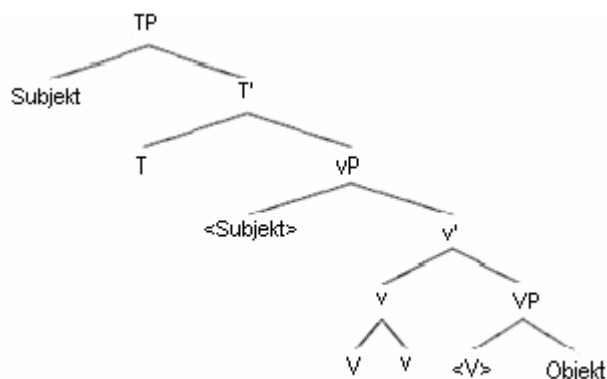

(48)

Malé *e* zde značí prázdný element (empty element), neboť imperativy nemají vyslovený agens.

3.1.4. Struktura věty

V předchozí podkapitole byly vysvětleny základní pojmy, které se využívají při tvorbě syntaktických stromů. Šlo především o sloučení, fráze, trojici hlava, komplement a specifikátor a o adjunkci. To vše bylo ukázáno velmi zjednodušeně. Strom se všemi náležitostmi by vypadal tak, jak je uvedeno na obr. (49), i když ani to není strom se všemi projekcemi, které lze vygenerovat. To se týká především otázek a složitějších větných konstrukcí, kde je nutné zachytit další syntaktické vztahy.

(49)

A. Malé v

Slovesná fráze VP se stala částí vP, fráze malého *v*. Toto malé *v* bylo dodáno do syntaktické struktury proto, aby byly zahrnuty ditranzitivní slovesa a kauzativní struktury.

Ditranzitivní slovesa jako *dát*, *darovat*, *obdržet*, které mají tři argumenty, musí být specifikovány třemi neinterpretovatelnými rysy, např. *obdržet* [uN, uN, uP]. Toto by bylo možné vyřešit ternárním větvením, ale operace sloučení byla definována pouze jako binární. Pokud by tedy byla zachována binárnost struktury a jeden z argumentů by se připojoval až ke střední projekci, v angličtině by vystával problém, jak zajistit, aby argumentem u střední projekce byla předložková fráze, protože pořádek slov v angličtině vyžaduje, aby nominální fráze předcházela předložkovou, pokud není použita speciální intonace.

(50) Benjamin gave the cloak to Lee.

Benjamin dal plášť Leeovi.

(51) *Benjamin gave to Lee the cloak.

*Benjamin dal Leeovi plášť.

V češtině je rozvolněný pořádek slov, takže český ekvivalent je pouze překlad anglických vět (včetně hodnocení). Lépe by to bylo vidět na příkladu, kde by *the cloak/plášť* byl nahrazen zájmenem *it/to*, kde český překlad věty se zájmenem přesunutým vlevo implikuje pokračování věty a bez něj není věta smysluplná.

(52) *Benjamin gave to Lee it.

*Benjamin dal Leeovi to.

(53) Benjamin gave it to Lee.

Benjamin to dal Leeovi.

Řešení by skýtala struktura, ve které by nejdříve proběhlo sloučení *to Lee* jako komplementu a *the cloak* jako specifikátoru v rámci jedné fráze se zatím neoznačenou hlavou, která by pak byla komplementem slovesné fráze. S pojmenováním této hlavy mohou pomoci kauzativní struktury.

Syntaktický vztah mezi slovesem a neznámou hlavou napodobuje sémantický vztah kauzality. V mnoha jazycích existují tzv. kauzativní struktury, které jsou vyjádřeny juxtapozicí slovesa a zvláštní částice nebo pomocného slovesa označujícího kauzativní vztah. Anglické i české věty s kauzativní strukturou jsou zde ekvivalentní.

(54) a. Emily cause Benjamin to see Mary in the mirror.

a. Emily přiměla Benjaminu pozorovat Marii v zrcadle.

(55) b. Benjamin cause Lee to have the cloak.

b. Benjamin přiměl Leeovi mít plášť.

Tyto věty jsou přibližnými parafrázemi vět s jednoduchými ditranzitivními slovesy.

(56) a. Emily showed Benjamin Mary in the mirror.

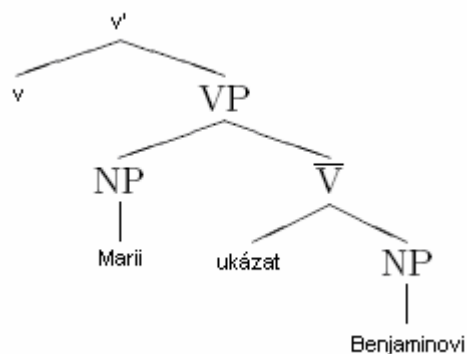
a. Emily ukázala Benjaminovi Marii v zrcadle.

(57) b. Benjamin gave Lee the cloak.

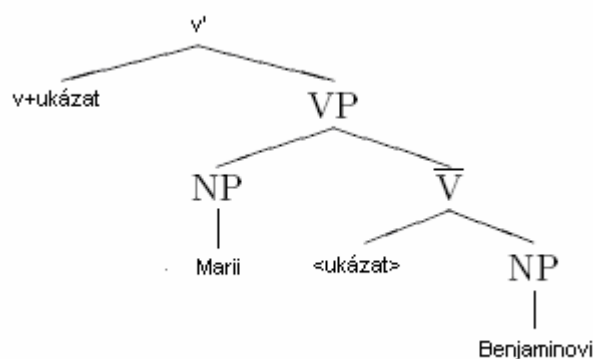
b. Benjamin dal Leeovi plášť.

Ve struktuře stromu je nutné naznačit, že sloveso *gave/dát* se v podstatě skládá ze dvou sloves *cause/přimět* a *have/mít*. Taková slovesa vznikla spojením dvou slov, z nichž jedno znamená způsobit, udělat, najdeme i v jiných jazycích (např. africký bantu jazyk Chichewa), kdy dochází k **posunu** plnovýznamového slovesa dopředu ve větě, ve stromě nahoru, a to tak vytvoří z morfologického hlediska složené sloveso s prvkem, který znamená *způsobit, aby...*

Z toho je možné předpokládat, že struktura se *show/ukázat* může být odvozena ze struktury s *cause to see/přimět vidět*. Pokud při zobrazení struktury se *show/ukázat* použijeme posun, stromy obou struktur mohou vycházet ze stejného obecného stromu (jde o část vP se vším, co obsahuje, ze stromu (49)).

(58)

(59)

Sloveso *ukázat* se tak posunulo do pozice hlavy malého *v*. *Ukázat* ve špičatých závorkách značí tzv. **stopu**, tedy místo, kde nějaký člen stromu stál původně, je to „foneticky nerealizovaný element, který se nepodřizuje morfologickým ani fonologickým pravidlům.“⁴¹

B. Funkční kategorie T

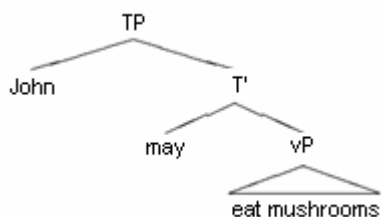
Funkční kategorie jako taková slouží k přidávání netematického významu lexikálním kategoriím, ale navíc poskytují pozice ve struktuře, které různým způsobem souvisejí s lexikálními kategoriemi. V podstatě tedy budují syntaktickou strukturu nad kategoriemi lexikálními (jako je V, N, A, P) a tím se realizují různé syntaktické vztahy ve větě. Funkční kategorie T (z angl. tense = čas) vyjadřuje rys času v celé větě, v pozici specifikátoru má podmět a v pozici komplementu frázi *vP*.

Existenci kategorie T je možné nejlépe objasnit pomocí anglických vět s vícero slovesy, jako jsou např. věty s modálními slovesy, s emfatickým slovesem *do* nebo s infinitivní částicí *to*.

⁴¹ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 85.

Anglické věty vyžadují, aby rys času byl právě na těchto pomocných slovesech a ne na slovesech hlavních.

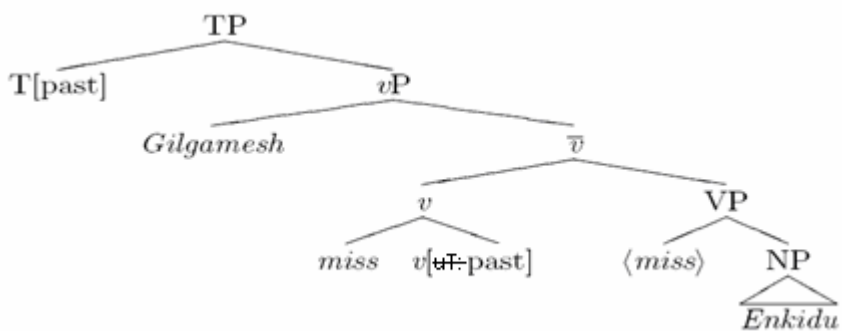
- (60) a. John may eat mushrooms.
 b.*John may ate mushrooms.
 c.*John might ate mushrooms.

(61)

Existenci pozice T navíc podporuje to, že se emfatické *do*, modální slovesa a sloveso *to* vyskytují ve stejné větě s plnovýznamovými slovesy. Musí tedy pro ně existovat vlastní pozice.

Pokud ve větě nejsou slovesa těchto typů, hlavou T se stává pouze její vlastní kategoriální rys T s přiřazenou hodnotou interpretovatelného rysu, který vstoupí do vztahu ověření s neinterpretovatelným rysem, který je obsažen v malém v.

(62)

V příkladu (62) má T přiřazenou hodnotu [past], tedy minulý čas. Na malém v dojde ke Shodě neinterpretovatelného rysu [uInfl:], tím mu přiřadí hodnotu [uInfl: past] a dojde k jeho ověření. Tím věta dostane svůj rys času. Zápis $v[uT:past]$ zde představuje příponu *-ed* nebo jiný způsob vyjádření minulého času sloves (například v případě slovesa *eat* by tento zápis představoval minulou formu slovesa: *ate*).

3.2. Pozice negace

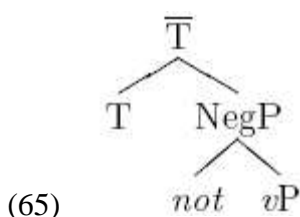
Adger ve své práci se negací zabývá pouze okrajově. Navíc si zvolil pouze větnou negaci, pro potřeby svého výzkumu považuje věty, které obsahují negaci konstituentu, za nesprávné. K členskému záporu uvádí pouze to, že popírá pravdivost části věty. V části věty, kde není negovaný konstituent, zůstává věta kladná.⁴²

Pro větnou negaci uvádí, že negativní částice *not* vždy následuje za prvním pomocným slovesem.

- (63) a. Peter might **not** have been eating the apple pie.
a. Petr možná **nejedl** ten jablečný koláč.
b. Petr has **not** been eating the apple pie.
b. Petr **nejedl** ten jablečný koláč.
c. Peter is **not** eating the apple pie.
c. Petr **nejí** ten jablečný koláč.

Z příkladu (63)a. vyplývá, že pokud jsou modální slovesa považována za hlavy kategorie T, pak moderátor negace následuje hned po něm. To je vyjádřeno pomocí hierarchie projekcí, což je lineární zápis toho, jak jdou projekce za sebou od kořene stromu směrem dolů.

- (64) Hierarchie projekcí: T > (Neg) > (Perf) > (Prog) > v > V

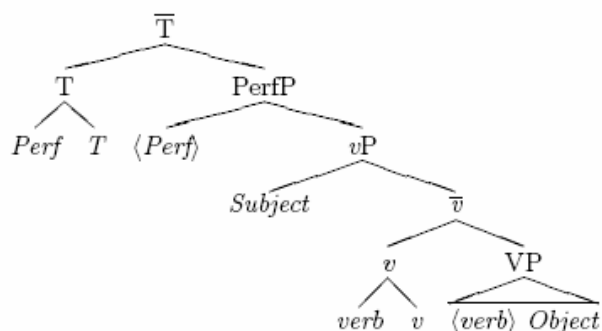
Závorky v hierarchii (64) značí, že negace nebo progresivní a perfektní slovesa nemusí být vždy ve větě přítomna, jako je tomu v příkladu (63)c., kde není perfektní sloveso.

Na obrázku (65) je ukázáno postavení negace ve stromě, kde není PerfP ani ProgP.

Aby bylo možné vytvořit větu b. z příkladu (63), kdy se pomocné sloveso *have* vyskytuje před negací, je nutné provést posun, kdy se nejvyšší pomocné sloveso, tedy *have*, posune k T. Jde o stejný případ posunu, jako je posun V k malému v. Ve větě (63)c. musí pomocné sloveso *be* projít stejným posunem jako sloveso *have* ve větě b.

⁴² Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 114.

Proč dochází k posunu, je možné vysvětlit pomocí toho, že je rysům přiřčena **síla**, tedy blíže neurčená vlastnost rysu, která vyvolává operaci posunu. To znamená, že pokud je hodnota neinterpretovatelného rysu silná – značíme hvězdičkou [uT*] – a tento rys je ověřován rysem času na T, pak se pomocné sloveso s tímto neinterpretovatelným rysem musí dostat do lokálního vztahu vzhledem k T, čímž je vyvolán posun. Ve stromě (65) už byl proveden tento posun, kde se Perf posunulo na místo komplementu hlavy T a na svém původním místě zanechalo stopu <Perf>.

(66)

Síla rysů v celé struktuře vypadá tak, že rysy na pomocných slovesech jsou silné, rys malého v je slabý a rys velkého V je silný.

Pokud ve větě nejsou žádná pomocná slovesa a komplex v+V, který má slabý rys, se tedy neposunuje k T, měly by vznikat věty typu **Jack not went to school*, které se však v angličtině nevyskytují. Angličtina pro to využívá **do-support**, kdy do věty vsune pomocné sloveso *do*, které bude stát před negací a navíc ponese rys času.

(67) Jack didn't go to school.

Tento zvláštní jev Adger vysvětluje pomocí **řetězů času**. Řetěz nevzniká operací Shoda, kdy se shodou ověří interpretovatelný rys jednoho prvku s neinterpretovatelným rysem jiného prvku, ale předpokládá, že jeden rys kontroluje druhý. Pro do-support pak platí **PTR pravidlo**.

(68) Pravidlo realizace času (Pronouncing Tense Rule PTR): v řetězu (T-[Tense], v-[uT:Tense]) realizuj rysy času na malém v, pouze pokud v je sestrou hlavy T.

Toto pravidlo znamená, že v kladné větě T ověří čas na malém v, které je sestrou hlavy T. Pokud však mezi T a vP leží hlava Neg, částice *not* je sestrou hlavy T. Řetěz, který kontroluje rysy času T na v, je tak přerušen a není zde možné uplatnit pravidlo PTR a je zde proto využit

do-support. Čas pak bude realizován na pomocném slovese *do* a ne na hlavním slovese, jak se tomu opravdu děje.

- (69) a. I did not understand.
Já jsem nerozuměl.
b. *I do not understood.

V češtině se větná negace chová velice podobně, což podporuje tuto teorii, která by podle zásad generativní gramatiky měla být společná všem jazykům.

Rozdíl je v chování negace. V angličtině se negace chová jako afix, přesněji sufix, který adjunguje k hlavě T, která tak získává podobu kladnou a zápornou. V češtině je však negace realizována prefixem *ne-*, který se adjunguje k vP a zápornou podobu tak získává hlavní sloveso. Pokud se ve větě vyskytuje pomocné sloveso, jako je tomu například v češtině u minulého času, kde v prvních dvou osobách je pomocné sloveso *být*, rys času je silný. Dojde tak k posunu pomocného slovesa k hlavě T a prefix *ne-* se adjunguje k hlavnímu slovesu.

- (70) Ty jsi nepřišel.

PTR pravidlo se v češtině neuplatňuje, protože negace, která se chová jako prefix, se může vždy navázat na hlavní sloveso, které se neposunuje a proto je vždy napravo od negace.

3.3. Shrnutí

Základy syntaxe – Minimalistický přístup Davida Adgera velmi dobře naplňuje požadavky, které jsou kladeny na texty učebnicového charakteru. Uceleně vysvětluje základní pojmy a postupy, které stojí za syntaxí jazyka jako takového, zejména však anglického jazyka. Na prostoru učebnice není možné se plně věnovat všem problematikám, které syntax obsahuje, ani dopodrobna rozebírat ty problémy, které jsou v učebnici popisovány. V rámci popisu negace se Adger omezil pouze na větný zápor, kterému vymezil místo ve struktuře stromu. Větná negace mu však více posloužila jako možnost, jak podložit důkazy jisté části své teorie minimalistického přístupu, než jako vlastní problematika, již negace bezpochyby je a je možné se jí zabývat i samostatně.

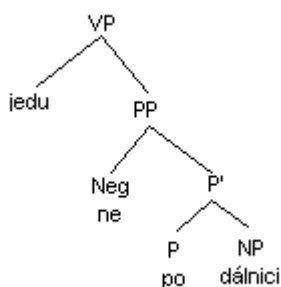
II. PRAKTICKÁ ČÁST

4. Členská negace podle generativní gramatiky

Pro znázornění členské negace se jako první nabízí umístění celé fráze NegP nad konstituenty, které neguje. Tomu však odporuje fakt, že členská negace může být vyjádřena i pomocí větné negace. Neg by se tak muselo posunout na místo větné negace, tedy mezi T a vP. Tím by se však ve struktuře objevily dvě záporné fráze a dvě stejné fráze se ve stromě jedné věty vyskytovat nemohou. Řešením by mohlo být to, že by se členská negace pojmenovala jinak, jenže dosud nic nenasvědčovalo tomu, že negace členská a větná by byly odlišné – jedná se o stejnou operaci popření platnosti vztahů mezi určitými členy věty a navíc se u obou negací používá záporka *ne*, která v členské negaci funguje jako částice a ve větné jako prefix sloves.

Lepším řešením se zdá být umístění záporky *ne* do specifikátoru konstituentu, který neguje. Celý konstituent by tak získal záporný příznak.

(1) Jedu ne po dálnici.

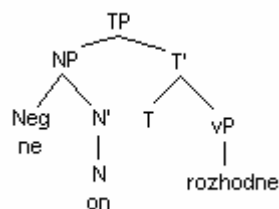

(2)

Pokud by se ve větě vyskytovalo více negovaných konstituentů, negace bude ve specifikátoru nejvyššího konstituentu a bude tak c-ovládat všechny pod ní.

Vzhledem k tomu, že negovat je možné například i subjekt, který je ve specifikátoru T, naskýtá se toto druhé řešení jako pravděpodobnější než první, protože nad subjektem není místo, kde by se mohla objevit NegP.

(3) Ne on rozhodne.

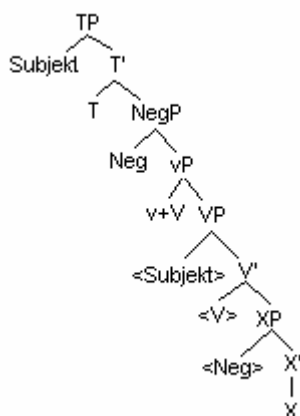

(4)

Tuto teorii je také možné podpořit definicí konstituentu, která říká, že konstituent je skupina slov, která je vnitřně koherentní. Při vysvětlování termínu konstituent v kapitole 3.1.2. Konstituenty bylo popsáno i několik testů, které mohou prokázat, že určitá skupina slov je konstituentem. Jedním z těchto testů byl posun konstituentu na jiné místo ve větě, kdy lze posunout pouze celý konstituent a ne jen jeho část. Pokud by tedy ve větě *Ne on o tom rozhodne* bylo konstituentem jen zájmeno *on* bez záporné částice, mělo by jít posunout bez toho, aby se změnil význam. Ovšem věta *Ne o tom rozhodne on* už má jiný význam než věta původní. Z toho vyplývá, že záporná částice *ne* by měla být součástí konstituentu, který popírá.

Problém nastává, když má být zapsána do struktury členská negace realizovaná pomocí větné negace, protože ze struktury by mělo být jasně patrné, že se jedná o členskou negaci a ne negaci větnou. Logickým řešením je posun záporné částice *ne* ze specifikátoru negovaného konstituentu před slovesnou frázi a zanechání stopy <Neg> na původním místě. Otázkou je, kam se Neg posune.

Jako větná negace má mít Neg místo mezi T a vP. Je tedy možné přesunout Neg ze specifikátoru svého konstituentu do NegP, jak je umístěno při větné negaci? Taková možnost by se naskýkala, pokud by existoval předpoklad, že v každé větě se nacházejí všechny myslitelné pozice, jen nejsou vždy obsazeny, zůstávají pouze potenciální. Pak by tedy bylo možné, aby vznikla struktura, jako je uvedena na obrázku (5).

(5)

X zde zastupuje jakýkoliv kategoriální rys, neboť členské negaci nepodléhají pouze substantivní fráze, ale i ostatní kategoriální rysy mohou být negovány. Neg se pak posune ze specifikátoru XP do hlavy NegP, čímž původní členská negace získá podobu větné negace. Podle převládající tendence v češtině nahrazovat členský zápor záporem větným a rozlišovat je pouze v kontextu, je možné navrhnout, že rys Neg je v češtině silný, čímž vyvolává posun do NegP, ale vzhledem k tomu, že se tak neděje vždy, neboť členská negace se stále vyskytuje, je pravděpodobnější, že Neg je bez takové vlastnosti.

5. Negace ve vztahu se zájmeny

V této části se zaměřím blíže na vztah negace a zájmen neurčitých a záporných, která se v určitých případech chovají jinak, než by se očekávalo.

Podle Encyklopedického slovníku češtiny⁴³ se právě zájmen týká tzv. dvojí zápor, tedy shoda záporného tvaru slovesa se zápornými zájmeny.

(1) Nikdo nikdy nikomu nic neřekl.

Tato změna nezáporných zájmen na záporná v negované větě je relativně důsledná. Těžko je tak možné setkat se s větou, ve které by byla zároveň zájmena neurčitá i zájmena záporná.

(2) Někdo nikdy nikomu nic neřekl.

I když je pravděpodobné, že si lze představit kontext, ve kterém by mohla být užitá věta (2). Takový kontext by mohl vypadat takto: mluvčí říká, že existují lidé, kteří nikdy nikomu nic neřekli. Ovšem věta (2), i když je gramaticky správně, se v běžném jazyce nevyskytuje nebo jen zcela výjimečně.

I když přítomnost záporných zájmen ve větě vyžaduje, aby v záporném tvaru bylo i sloveso (nelze mít větu **Nikdo přišel*), záporné sloveso už nutně nemusí být doplněno záporným zájmenem. Naopak je relativně časté, že negované sloveso je doprovázeno zájmeny neurčitými,

⁴³ Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, s. 284.

tedy ve své podstatě kladnými. Takové věty už ovšem mohou mít dvojí čtení, a to sice ve smyslu negace totální i parciální.

V dalším textu se podívám na rozdíly mezi těmito větami:

- (3) A. Nikdo nepřišel.
- B. Všichni nepřišli.
- C. Někdo nepřišel.

Z formálního hlediska se tyto tři věty skládají ze stejných prvků, tedy ze zájmena ve funkci podmětu a z jednoduchého slovesného přísudku.

Věta (3)A. (dále jen A.) je věta s totální negací vyjádřená větným záporem se zápornou shodou. To je nejobvyklejší způsob vyjadřování totální negace. Vyjadřuje se tím, že neexistuje žádná výjimka, ani jediná osoba, která by přišla. Zájmeno *nikdo* je také možné nahradit zájmenem *žádný* (*Žádný nepřišel*) bez výraznější změny smyslu. Zájmeno *nikdo* vyjadřuje větší výlučnost.

Její kladný protějšek je možné vyvodit pomocí logického záporu, kde se využívá fráze *Není pravda, že...* Pomocí této fráze je možné vytvořit dvě možnosti:

- (4) Není pravda, že někdo přišel.
- (5) Není pravda, že všichni přišli.

Správným ekvivalentem věty A. je výrok (4). Výrok (5), který je očekávanější, není správným ekvivalentem pro větu A. Logickou negací výroku *všichni přišli* totiž vyplyne věta *Alespoň někdo nepřišel*, ne požadovaná věta *Nikdo nepřišel*. V logice totiž stačí, když pravdivostní hodnotě neodpovídá už jen část celku, aby se celý výrok stal nepravdivým. Matematická logika je však považována za nedostačující prostředek pro popis jazykové negace. Pro jazykovou negaci je vhodnější fráze (6):

- (6) Říkám o x, že y.

Při využití této fráze však vyvstávají problémy se zájmeny, které je nutné zaměnit.

(7) Říkám o nikom, že nepřišel.

Věta v příkladu (7) je nesmyslná, protože záporná zájmena vyjadřují nepřítomnost určitého prvku (osoby, věci, místa, času...) a nelze cokoliv říci o něčem, co není.

Podle obecného smyslu je za protějšek věty A. považována věta (8).

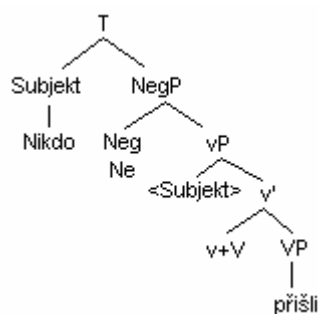
(8) Všichni přišli.

Pokud ve frázi pro jazykovou negaci zaměníme záporné zájmeno *nikdo* za neurčité zájmeno *všichni*, fráze pro jazykovou negaci už bude odpovídat větě A.

(9) Říkám o všech, že nepřišli.

U některých vět je možné díky frázi (6) osvětlit případy několika různých čtení, ovšem věta A. má pouze jedinou interpretaci, a to právě tu, která je uvedena v příkladu (9).

Při použití generativní gramatiky pro vytvoření struktury věty A. nevzniká žádný problém, Adgerův strom pro větnou negaci je zcela postačující.

(10)

Zájmena jakožto zástupná slova, kterým konkrétní význam víceméně dodává až kontext, ve své podstatě označují určité nejasně ohraničené množiny, které si mohou být podobné, ne-li totožné (záporná *nikdo* a *žádný* jsou v určitých případech synonymická), a jsou tedy zaměnitelná. Množiny si ale nemusí být podobné, je možné zaměnit i zájmena, která představují antagonické množiny (neurčité *všichni* x záporné *nikdo*), ale to je možné jen při operaci negace. To je dáno omezením záporných zájmen pouze na záporné věty, kdy tedy nemohou vznikat protikladné dvojice vět, jaké jsou uvedeny v příkladu (11). Díky tomu je možné najít neurčité zájmeno *všichni* v kladné i záporné větě a navíc může v záporné větě nahradit záporné zájmeno *nikdo*.

- (11) a. *Nikdo přišel.
b. Všichni nepřišli.

Ovšem tato záměna není tak jednoduchá, protože věta (3)B. (dále jen B.) za určitých okolností může znamenat nejen negaci totální, ale i parciální. V češtině je totiž možné vyjádřit parciální negaci pomocí větného záporu, to je ale zároveň podmíněno nepřítomností záporové shody, ve větě musí tedy být neurčité zájmeno. Nemůže se však jednat o jakékoliv neurčité zájmeno, neurčitý kvantifikátor (*někdo, něco, někde...*) nemůže vyjadřovat totální negaci, tu je možné vyjádřit jen ve větách s totálními kvantifikátory (*všichni, všechno, všude...*). Dvojí čtení tedy vzniká pouze u věty B. Akademická mluvnice⁴⁴ však jednotlivá čtení podmiňují umístěním intonačního centra, které pomáhá posluchači rozlišit, o které čtení se jedná. Ale ani to není jednoznačné, protože každý posluchač může intonaci vnímat a interpretovat odlišně.

Věta B. má čtení parciální negace, jestliže je přízvuk jinde než na totálním kvantifikátoru, zde tedy jedině na slovese.

- (12) Všichni ´nepřišli.

Věta (12) má tedy stejný význam, jaký by měla věta s parciální negací vyjádřenou pomocí členské negace, která je uvedena pod číslem (13).

- (13) Ne všichni přišli.

I zde je však možnost, aby věta B. s takto umístěným přízvukem vyjadřovala totální negaci, a to v takovém kontextu, kdy mluvčí přepokládal, že všichni dorazí, ale faktem, že dorazili jen někteří, je rozčilen a použije tuto intonaci, aby zdůraznil své pobouření.

Pokud je intonační centrum na totálním identifikátoru, který je navíc jinde než na konci věty, jedná se pouze o totální negaci.

- (14) ˇVšichni nepřišli.

Mluvěním je zde zdůrazňována skutečnost, že bez výjimky naprosto všichni nedorazili.

Jestliže by se však totální kvantifikátor ocitl na konci věty, může opět dojít k dvojímu čtení.

⁴⁴ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 264-265.

(15) Nepřišli všichni.

Věta (15) tak může znamenat negaci totální i parciální vyjádřenou větným záporem. Význam by zde mohl být rozlišován pomocí intonace celého totálního kvantifikátoru. Pokud je zájmeno *všichni* vysloveno s intonací klesavou, jedná se o negaci totální. Polokadence, tedy nekoncová intonace, která obvykle naznačuje pokračování věty, by měla být využívána při významu parciální negace, protože i když by nebylo ve větě pokračováno, polokadence již naznačuje jistou míru nekompletnosti. Stejnou intonaci by měla věta, i kdyby dostala pokračování, jako je tomu ve větě (16).

(16) Nepřišli všichni, někteří zůstali doma.

Zůstává však na mluvčím, jestli k rozlišení použije intonaci a jestli ji použije tak, jak je tu uvedeno, takže ani intonace není zcela směrodatná pro rozpoznávání negace totální a parciální v takovýchto případech.

Kladným protějškem věty B. je věta (17), kde nedochází ke změně zájmena, jako tomu bylo u věty A.

(17) Všichni přišli.

Použitím fráze pro jazykovou negaci, která je uvedena výše pod číslem (6), nám však vyjde pouze jedno čtení, které je uvedeno v příkladu (18).

(18) Říkám o všech, že nepřišli.

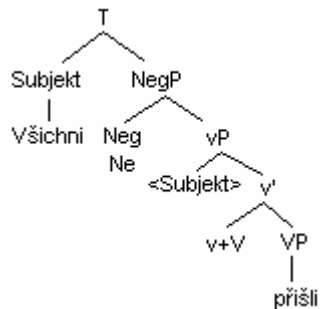
Fráze (6) je tedy nedostačující, protože nepokrývá možnost parciální negace. Ta je vyjádřena větou (19), která však vznikla z věty *Ne všichni přišli*, tedy z parciální negace vyjádřené členským záporem.

(19) Říkám ne o všech, že přišli.

Pro frázi týkající se parciální negace vyjádřené větným záporem je nutné použít frázi pro jazykovou negaci i pro negaci logickou, kdy znegování výroku *Všichni přišli* vytvoří frázi (20), která už má význam parciální negace.

(20) Říkám o všech, že není pravda, že všichni přišli.

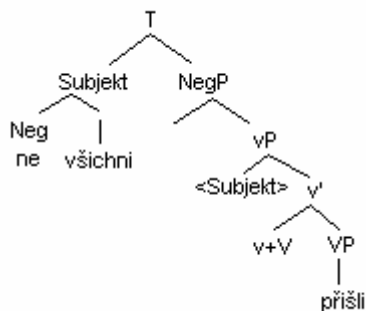
I v generativní gramatice je nutné odlišit dva významy věty B, a to pomocí dvou různých struktur. Pro totální negaci je možné použít strukturu Adgerova stromu pro negaci, jak je uvedena v teoretické části. Tato struktura je uvedena na obrázku (21).

(21)

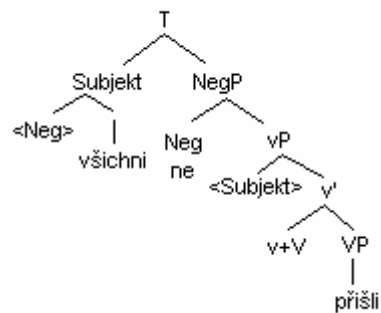
Pro parciální negaci je nutné vyjít ze struktury pro větu s členskou negací.

(22) Ne všichni přišli.

(23)

Ve stromě (23) pak dojde k posunu záporky *ne* ze specifikátoru subjektu k pozici NegP.

(24)

Původní částice *ne* se pak na nové pozici začne chovat jako prefix pro sloveso, protože jakmile se zápornka *ne* vyskytuje těsně před slovesnou frází, vždy se mění na prefix tohoto slovesa. Po členské negaci zůstává stopa ve specifikátoru subjektu, a tím je ve struktuře vyjádřeno, že se jedná o parciální negaci.

Třetí věta, kterou se chci zabývat, je věta *Někdo nepřišel*, kterou budu označovat jako větu C. podle označení v příkladu (3).

Formou jde o větnou negaci, která však opět vyjadřuje negaci parciální. I zde se jedná o případ, kdy je možné jen jedno čtení, jako tomu bylo u věty A. Neexistuje možnost, že by v určité situaci mohlo jít o negaci totální.

Ačkoliv zájmeno *někdo* stejně jako zájmeno *všichni* patří k zájmenům neurčitým, liší se od něj a patří do skupiny částečných kvantifikátorů. To znamená, že na rozdíl od totálních kvantifikátorů, které označují obecnou množinu prvků jako celek, částečné kvantifikátory označují pouze část tohoto celku, jeho podmnožinu. Jako takové tedy nemohou vyjadřovat totální negaci, která se týká celého oboru predikátu, jak jej vymezuje význam věty.

Jednotné číslo zájmena *někdo* dává najevo, že se může jednat o jakékoliv množství prvků množiny, která ji obsahuje, ale minimálně musí jít o jeden prvek. Zájmeno *někteří*, které je synonymní se zájmenem *někdo*, už je více chápáno jako zástupné slovo pro větší množství.

Zájmeno *někdo* je synonymní s výrazem *ne všichni*, věty, kde se vyskytují tyto výrazy, jsou významově ekvivalentní.

(25) Někdo nepřišel.

(26) Ne všichni přišli.

Zajímavý je také fakt, že kladná věta se zájmenem *někdo*, která je uvedena pod příkladem (27), a záporná věta se zájmenem *někdo* pod číslem (28) mají také téměř totožný význam, liší se jen v předpokladu, ze kterého vychází.

(27) Někdo přišel.

(28) Někdo nepřišel.

U záporných vět se zájmenem *někdo* tedy nejde o čistou negaci, která popírá platnost kladné věty celé nebo její části, zájmeno *někdo* je tedy spíše jakýmsi nástrojem, který dělí celek

na dvě části, přičemž každá se chová přesně opačně než ta druhá, ovšem hranice mezi těmito částmi není přesně vymezena.

Svou podstatou tedy částečný kvantifikátor naplňuje funkci parciální negace, která specifikuje omezení platnosti oboru predikátu. Jako taková tedy vždy vyjadřuje parciální negaci a je vždy ekvivalentní výrazům s členskou negací.

(29) někdo/někteří = ne všichni

To je možné podpořit i matematickou logikou, kdy negací výroku *Všichni přišli*, která je uvedena pod číslem (30), nevznikne výrok *Nikdo nepřišel*, ale výrok (31).

(30) Není pravda, že všichni přišli.

(31) (Alespoň) někdo nepřišel.

Fráze pro jazykový zápor uvedená pod číslem (6) tentokrát s interpretací příliš nepomůže, protože mezi větou (32) a větou (33) je jen malý rozdíl.

(32) Říkám o někom, že přišel.

(33) Říkám o někom, že nepřišel.

U zájmena *někdo* je tedy zřejmě lepší spolehnout se na matematickou logiku, která spíše odpovídá skutečnosti vyjadřované tímto zájmenem.

Problém se objevuje v generativní gramatice. Nastává zde totiž otázka, jak je možné ve struktuře vyjádřit, že se jedná o parciální negaci, když není možné vyjít z členské negace. Větu *Ne někdo přišel* je totiž možné využít jen v kontextu, kdy mluvčí chce zkonkretizovat původní obecné vyjádření, že někdo přišel. Taková věta pak může pokračovat například takto:

(34) Ne někdo přišel, ale náš Petr to byl, kdo dorazil.

Tento kontext však neodpovídá větě C., pro kterou je příznačná všeobecnost a neurčitost.

První možností, jak tento problém vyřešit, je prohlásit teorii členské negace, jak jsem ji uvedla v čtvrté kapitole, za neplatnou a pokusit se vytvořit jinou teorii, do které by zapadalo i zájmeno *někdo*.

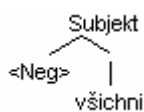
Druhou možností je Spellout. Spellout v generativní gramatice jsou pravidla pro výslovnost částí struktury při fonetické realizaci věty. Jako jeden příklad Spelloutu podle Adgera je možné uvést minulý čas sloves.

(35) Vyslovte v-[uT: Prét] jako v-ed⁴⁵

Po přihlédnutí k morfologii je nutné toto pravidlo doplnit ještě o speciální pravidla, která zahrnou nepravidelnosti v morfologii. Tak například anglické sloveso *eat/jíst* mění v minulém čase samohlásku a není k němu přidáván afix *-ed*. Pravidlo Spelloutu pro *eat* vypadá takto:

(36) Vyslovte *eat* jako *ate*, když je adjacentní k v-[uT: Prét], v tomto případě nevyslovujete v-[uT: Prét]⁴⁶

Pro zájmeno *někdo* je možné vytvořit podobné speciální pravidlo. Nejvhodnější je vyjít ze struktury věty *Ne všichni přišli*, potažmo věty *Všichni nepřišli*, protože při čtení této věty jako parciální negace je možné uplatnit i zájmeno *někdo* bez výrazné změny smyslu. Samozřejmě by při realizaci výpovědi ze struktury bylo nutné zohlednit shodu podmětu s přísudkem při změně čísel obou zájmen.

(37) Strukturu je možné za určitých okolností vyslovit jako *někdo*, v tomto případě nevyslovujete *všichni*

Tyto okolnosti, za nichž je možné uplatnit toto pravidlo Spelloutu, je nutné upřesnit tak, že výslovnost si může mluvčí vybrat na základě svého komunikačního záměru, intence. Tímto záměrem může být úmysl, kdy mluvčí chce předejít možnosti dvojího čtení, nebo pokud chce zdůraznit neurčitost svého vyjádření, jak to uvádí i akademická mluvnice⁴⁷ při popisu delimitací, tedy modifikací větných struktur při jejich realizaci jakožto výpovědi.

⁴⁵ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 109.

⁴⁶ Adger, D. Základy syntaxe Minimalistický přístup. Revidovaný překlad. Olomouc, 2006/2007, s. 110.

⁴⁷ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 387-388.

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce si kladla za cíl popsat vybrané aspekty větné negace v češtině z hlediska tří teoretických přístupů reprezentovaných především třemi pracemi o syntaxi a jejich následné srovnání.

Akademická Mluvnice češtiny 3 podává velice obsáhlý popis projevů negace v češtině, ale už se příliš nesnaží přijít na způsob jejich fungování. Akademická mluvnice dále podává komplexní popis dělení negace - podle způsobu tvoření na zápor větný a zápor členský, podle dosahu negace u vět s obecným nebo částečným kvantifikátorem na negaci totální a negaci parciální a podle umístění negace ve větách s modálními slovesy nebo jinými modálními výrazy na negaci interní a negaci externí. Negace interní a negace externí se může kombinovat v jedné větě a bude se tak realizovat reciproční modální hodnota. Dále se zápor členský a zápor větný může kombinovat s lexikálním záporem, který však nebyl předmětem mého zkoumání a více jsem se jím nezabývala. Akademická Mluvnice češtiny uvádí ještě jeden příklad kombinace, a to kombinaci větného a členského záporu, která však podle mého názoru není možná a ani členská negace v uvedeném příkladu neodpovídá tomu, jak ji akademická mluvnice definuje. Na malém prostoru se také věnuje dosahu negace, tedy dělení smyslu věty na presupozici, která není v dosahu negace, a na vlastní význam, který je dotčen negací. Jako presupozice se pak chová především tematická část věty a negace se projevuje jako popření vztahu mezi tematickou a rematickou částí, ovšem může dojít i k případu, že tematická část je záporná. Pokud nastane tento případ, že negované sloveso je částí tématu, pak dosah negace končí na hranici mezi tématem a rématem, v ostatních případech negace sahá až na konec věty.

Dosahem negace se více zabývá Hajičová ve své práci *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Vychází z porovnávání různých variant negovaných vět, které se liší aktuálním členěním. Jako hlavní závěr své práce uvádí, že negace v hloubkovém slovosledu může být umístěna buď těsně před slovesem, což odpovídá negaci větné, nebo těsně za slovesem, což odpovídá negaci členské. Ve většině případů sahá negace až na konec věty, ovšem pokud je negované sloveso kontextově zapojeno, sahá negace jen na hranici mezi kontextově zapojenou a kontextově nezapojenou částí, tedy mezi téma a réma. Na základě tohoto dokládá, že při popisu negace v jazyce je nedostačující používání fráze pro logickou negaci *Není pravda, že...*; jako vhodné se zdá být schéma *Říkám o x, že y*, kde *x* představuje kontextově zapojenou část a *y* kontextově nezapojenou část věty, Existují tři hlavní pravidla pro určování kontextové zapojenosti členů: všechny členy před slovesem jsou kontextově zapojené, pokud před slovesem není pouze subjekt, který kontextově zapojen být nemusí; po slovese je možné umístit hranici

kontextové zapojenosti mezi kterékoli dva členy, pokud pořadí nezapojených členů odpovídá systémovému uspořádání doplnění slovesa; pokud pořadí členů za slovesem neodpovídá systémovému uspořádání, může být kontextově nezapojen pouze konec věty. Ve všech případech přitom platí, že sloveso může i nemusí být kontextově zapojeno. Tato pravidla však platí pouze v tom případě, pokud je použita normální intonace. Jestliže je nějaký člen nebo jeho část zdůrazněn, pak je kontextově nezapojen pouze tento prvek.

Třetí práce - *Základy syntaxe – Minimalistický přístup* Davida Adgera – se snaží na základě anglického jazyka a s porovnáváním stejných jevů v jiných jazycích postihnout obecné prvky nutné pro stavbu vět, které jsou společné všem jazykům. Jako základní jednotku si stanovuje rys. Existují tři druhy rysů – morfosyntaktické, fonologické a sémantické. Z těchto rysů se skládají lexikální jednotky – slova. Morfosyntaktické rysy představují vlastnosti slova, které určují jeho tvar, jejich kombinací a vztahy mezi nimi vznikají jevy, které můžeme v jazyce porovnávat. Fonologické rysy určují způsob výslovnosti slov. Sémantické rysy převádějí rozdíly v lexikálních jednotkách do kódů a jsou pravděpodobně pro lidstvo univerzální a do jisté míry omezené, protože omezené jsou i lidské poznávací a fyzické schopnosti. Vyšší jednotkou v generativní gramatice jsou konstituenty, tedy skupiny slov, které jsou vnitřně soudržné. Uvnitř konstituentů i mezi nimi se uplatňují rysy a jejich vztahy. Konstituenty vznikají na základě operace zvané sloučení, která spojuje dvě syntaktické jednotky do konstituentů. Tak vytváří z lexikálních jednotek složitější struktury a z menších struktur struktury větší. Pomocí operace sloučení je pak možné vytvořit celou strukturu věty, tzv. strom. Hlavou věty je funkční kategorie T, která uděluje čas slovesu a v jejímž specifikátoru je subjekt. Větný zápor, kterým se Adger zabývá, je pak umístěn mezi T a slovesnou frází.

Každý z těchto tří přístupů postihuje jiný pohled na syntax. Každý z nich má své klady i zápory a každý z nich má k negaci co říct. Proto než porovnávat tyto přístupy je lepší vzít z nich to nejlepší a to spojit pro komplexní pohled na negaci. Přístup Mluvnice češtiny, který se zakládá na klasifikaci zaznamenaných projevů negace v českých větách, by mohl být doplněn generativní gramatikou, která se snaží zjistit, proč se za gramaticky správné považují právě takové záporné věty a ne jiné věty, uměle vytvořené a přirozenými mluvčími považované za negramatické. Funkční generativní popis se pak zabývá aktuálním členěním a kontextovou zapojeností, kterou struktury generativní gramatiky zatím nejsou schopny zaznamenat.

Ve čtvrté kapitole navrhuji řešení pro znázornění členské negace ve struktuře generativní gramatiky. Protože členský zápor se zdá být částí konstituentu, jehož hlavu neguje, navrhuji umístění operátoru negace do specifikátoru daného konstituentu. V případě, že je parciální negace vyjádřena pomocí větného záporu, operátor negace se ze specifikátoru konstituentu, k němuž se negace vztahuje, přemístí na pozici větné negace, jak ji uvádí Adger. To je možné za

předpokladu, že v každé větě existují všechny pozice, ovšem v různých větách nejsou všechny obsazené, zůstávají pouze potenciální.

V páté kapitole se zabývám vybranými neurčitými a zápornými zájmeny a jejich vlivem na změnu smyslu záporné věty. U prvního příkladu, který rozebírám, tvrdím, že pro jeho popis nelze použít logickou negaci, ale pouze schéma pro jazykovou negaci navrhané Hajičovou. U tohoto schématu je však nutné změnit záporné zájmeno, aby schéma dávalo smysl. U druhého příkladu je situace složitější, protože touto větou může být vyjádřena negace totální i negace parciální. Pro rozlišení případů, kdy jde o negaci totální a kdy o negaci parciální, je možné využít umístění intonačního centra. Umístění intonačního centra jinde než na totálním identifikátoru signalizuje negaci parciální. Umístění intonačního centra na totálním identifikátoru, který je jinde než na konci, signalizuje naopak negaci totální. Pokud je však totální identifikátor na konci věty a je na něm umístěno intonační centrum, může dojít opět k dvojímu čtení, které je možné rozlišit pomocí intonace celého totálního identifikátoru. Pokud je totální identifikátor vysloven s klesavou intonací, jedná se o negaci totální, polokadence je pak znakem negace parciální. Podle mého názoru však ani umístění intonačního centra ani intonace totálního identifikátoru nejsou pro rozlišování druhu negace spolehlivé, protože závisí na uvážení mluvčího, jakým způsobem je ve výpovědi použije. Pro popis této negace je nutné využít nejen schématu pro jazykovou negaci, ale i fráze pro logickou negaci, aby byla postihnuta obě čtení. Pro rozlišení druhů negace v generativní gramatice je nutné při parciální negaci vyjít z věty s členskou negací, která je pro vyjádření parciální negace základní, a pak posunem operátoru negace ze specifikátoru negovaného konstituentu do pozice větné negace vytvořit strukturu vyjadřující čtení parciální negace. Pro čtení totální negace je využito stromu pro větnou negaci, jak jej uvádí Adger. Třetí příklad vyjadřuje pouze jedno čtení, a sice parciální negaci vyjádřenou větným zápořem. Částečný kvantifikátor, který je v této větě užit, je jasným signálem pro čtení parciální negace. Také poukazuji na fakt, že kladná podoba této věty má stejný smysl a záleží pouze na intenci mluvčího, jestli bude vycházet z předpokladu kladného nebo záporného. Podle mého názoru tedy v tomto případě nejde o čistou negaci jako operaci pracující na základě polarity vět, ale o nástroj, který dělí určitou množinu jevů ve skutečnosti na dvě části, přičemž každá část se chová přesně opačně než ta druhá. Schéma jazykové negace pro tento příklad vůbec není vhodné, naopak logická negace odpovídá skutečnosti vyjadřované tímto částečným identifikátorem. V generativní gramatice nastává problém, jak vyřešit čtení parciální negace, když nelze vyjít z věty s členským zápořem. Tuto situaci řeším pravidlem Spelloutu, které určuje částečný identifikátor jako vyslovení struktury, která popisuje členský zápor totálního identifikátoru, protože významy těchto dvou identifikátorů jsou ekvivalentní. Pomocí tohoto speciálního pravidla Spelloutu je pak možné zaznamenat strukturu, která vyjadřuje čtení parciální negace.

Jak bylo ukázáno, zájmena se v záporných větách chovají různě, a to při porovnávání se všemi uváděnými přístupy k negaci. Tyto tři přístupy jsou tedy stejně důležité, protože každý z nich může pomoci vysvětlit jinou stránku problému.

SEZNAM LITERATURY

- [1] Mluvnice češtiny 3. Academia Praha, 1987.
- [2] Čechová, M. a kol. Čeština – řeč a jazyk. ISV nakladatelství Praha, 2000.
- [3] Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. Encyklopedický slovník češtiny. Vyd. 1, Nakladatelství Lidové noviny Praha, 2002.
- [4] Grepl, M. – Karlík, P. Skladba češtiny. Votobia Olomouc, 1998.
- [5] Karlík, P. a kol. Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny Praha, 2003.
- [6] Hajičová, Eva. Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Academia Praha, 1975.
- [7] Adger, David. Core syntax: A Minimalist Approach. Oxford University Press Oxford, 2003.
- [8] Veselovská, L. – Dočekal, M. Základy syntaxe. Minimalistický přístup. Český pracovní překlad. ms. Palackého univerzita, 2007.